

2013

Ս Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԿԱՆԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԱՐԹՈՒԹՅԱՆ



ՆՈՐ ՀՐԱՅԱՆ

Ը. ՏԱՐԻ 1934



ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ՅԱԿՈԲԵԱՆՑ

ԵՐՈՒՍԱԿԱՆ





ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ

«Այլով կեդաքանաւ»,

Քրիստոսի Յարութեան հրաշքին խորհուրդը այն կարելիութեան մէջ է՝ որով քրիստոնէական Հաւատքին առարկայ եղած ճշմարտութիւնը կրնայ անխտրօրէն ընդունուիլ բոլոր մարդերէն, բոլոր ցեղերէն և լեզուներէն:

Յարուցեալ Յիսուսի նկարագրին ամենէն ընտրելի գիծն է անսահմանօրէն բազմազան կերպով մարդոց երևելու, մօտենալու, անոնց հետ կենդանի և իրական յարաբերութեան մէջ մտնելու, զանոնք մխիթարելու և խրախուսելու, անոնց կեանքին ուղղութիւն տալու և առաջնորդելու կարողութիւնը:

Մարմնի կեանքը, թէև փրկագործութեան համար անհրաժեշտութիւն մը անշուշտ, աստուածային տնօրինութեամբ որոշադրուած, բայց վերջապէս սահմանափակուած մըն էր տակաւին. անոր մէջ՝ միակ կերպի մը կապուած էր դեռ Յիսուս: Անմարմին կեանքին մէջ՝ այլ ևս որ և է ձևի տակ չի պարփակուիր ան. կը շարժի, կը յայտնուի, և կը զործէ անկաշկանդ ազատութեան և ընդհանրականութեան ոլորտի մը մէջ. ազգային, տեղական, ընկերական մասնաւոր յատկանշութիւն մը չունի այլ ևս. ցեղական ձգտումի, ընտանեկան կապերու, հայրենակցական նախասիրութեանց ամենադոյզն կասկածն իսկ կարելի չէ զգալ իր մասին. ա՛յնքան բարձր է իր կեցուածքը, ու ա՛յնքան հանրական՝ իր հայեացքը:

Ոչ ոք կրնայ զանց ընել անոր մտածումը. ամէնուս՝ բոլոր մարդոց՝ կեանքին համար անհրաժեշտութիւն մըն է իր զգացումը. ու ինքը, անարգել հաղորդականութեամբ մը, որ իր էութեան խորքէն կ'ընդունի իր մղումին թափը, ինչպէս լոյսը արեւէն, ամէնուս կ'երևի և կը խօսի, իւրաքանչիւրին ըմբռնումին և ընդունակութեան, իւրաքանչիւրին կեանքին լայնօրէն բազմազան պայմաններուն համեմատ:

Ասո՛վ է որ կը բացատրուի Անոր նկատմամբ մարդոց ունեցած փորձառութեան անհամար պէսպիսութիւնը, այսինքն այն իրողութիւնը՝ որով տարբեր խառնուածքի, տարբեր կրթութեան և մտայնութեան անձեր, իւրաքանչիւրը իր ճանաչողութեան ճամբով, ամէն մէկը իր ապացոյցին ուրոյն լոյսովը, բայց բոլորն ի միասին, անոր ըմբռնումին կը յանդիմն միշտ: Այնպէս որ, իր յարութեան

առաւօտուն և յաջորդ օրերուն, նոյնութեամբ կը կրկնուի կարծես ինչ որ պատահած էր իր մարմնաւոր ծնունդի օրերուն. ոմանք աստղի մը ճառագայթէն, ուրիշներ՝ երկնային ձայներու նուագէն, այլք՝ զիրքի ցուցմունքներով է որ գտեր էին աստուածային մանուկը. իսկ հիմակ, տարրեր անձեր, բոլորովին այլազան պարագաներու մէջ՝ բայց անվրիպական յայտնատեսութեամբ է որ կը ճանչնան յարուցեալ փրկիչը: Ամէնքը, որոնք տեսեր էին անոր գերեզմանուիլը՝ իբր մեռեալ, տեսնելով, լսելով և շօշափելով զինքը ինչպէս երբեմն, կ'ընդունին զայն իբրև կենդանի: Ամէնքը, այո՛, ամէնքն ալ կը ճանչնան զայն, ոմանք՝ պարտէզին մէջ, իր նայուածքէն ու ձայնին շեշտէն. ուրիշներ՝ վերնատան հաւաքումին մէջ, իր վէրքերէն և սիրոյ սաստէն. այլք՝ ծովակին ափունքը, կամ ձկնորսութեան միջոցին, իրենց կոշումը խորհրդաւորող աշխատութեանց ընթացքին, իր սրտապնդող ժպիտին քաղցրութենէն, և ուրիշներ տակաւին՝ հասարակաց պողոտային երկայնքին, լոյս երկինքին տակ, կամ խոնարհ յարկի մը սեղանին առջև, իր անձին երանաւէտող ներդրածութենէն: Ամէնքն ալ հաւատաւոր և մաքուր հոգիներ, որոնց իրապէս երևեցաւ Տէրը, իւրաքանչիւրին՝ իրեն համար առանձնայատուկ եղանակով մը, բայց ամէնուն համար՝ առհասարակ՝ միևնոյն փրկարար և կենդանի ազդումներով:

Եւ հոգ է արդէն հրաշքին առանցքը, խորհուրդին կեդրոնական կէտը. թէև փոփոխական կերպերով է որ ինք միշտ կ'երևի ամէնուն, բայց ողին՝ որով կը զօրացնէ ամէնքը, ու պատգամները՝ որով կը լուսաւորէ զանոնք, անփոփոխական են յաւէտ:

Ճշմարտութիւնը՝ որ կը բղխէր իր խօսքերէն, նոյնն է միշտ, ու միևնոյն կազդէրը կուտայ միշտ միտքերուն. սրբութիւնը որ իր անձէն կը ճառագայթէ, միևնոյն վերանորոգիչ զօրութիւնն է որ կը սփռէ մեղքէն և տարակոյսներէն կործանած բոլոր սիրտերուն մէջ. ու յոյսը և սէրը, զոր անոր զգացումն իսկ կը ծնի հաւատքին ջերմութեամբը տաքցած հոգիներուն մէջ, միևնոյն յորդ պայծառութեամբն է որ կը ջահաւորէ կեանքին ամենէն նսեմ անկիւնները, առոյգ բարոյականի մը շէնշող լրջութեամբը ոգևորելով ամէնքը: Օ՛հ, Աւետարանի մշակներուն համար երբեք անիկ այն օրերուն, երբ Փեսան դեռ ընդ միշտ չէր բաժնրւած իրենցմէ, երբ օրհնուած լին ափունքը կամ շրջակայքի սիրուն բլրակողերուն վրայ, ամէն օր նոր նոր երևումներով վեր կ'առնէր անիկա լքումի և վհատութեան այնքան դիւրամէտ անոնց սիրտերը, ի՞նչպէս, Աստուծոյ և մարդոց հրաշխսառն զործակցութիւնով, Եկեղեցիին մտատիպարը կը սաղմնաւորուէր ամէնուն սիրոյն մէջ, ու յետոյ, անոնցմէ իսպառ բաժնուեկէն վերջը, երբ իր անունով հեղուած կենդանարար զօրութիւն մը երկրի վրայ հոգևոր կեանք կ'արդասաւորէր, ուսկի՞ց էր այն հոգը և ստեղծագործող շունչը՝ որ մէկ անգամէն յառաջդիմական մեծագոյն յեղաշրջումին ենթարկեց մարդկային ընկերութեան բախտը, վերցնելով և ջնջելով ցեղերու, սեռերու, դասակարգերու և դիրքերու միջև բարձրացած պատուարները, ու ամէնքը միահաղոյն խոնարհեցնելով արժանիքի հաւասարութեան զաղափարին առջև. ուսկի՞ց՝ եթէ ոչ այն պարզ ու պայծառ իրողութենէն, որով՝ թէև իւրաքանչիւրին համեմատ կերպարանեալ անկայութեամբ մը, բայց ամէնուն համար առհասարակ մատչելի ազդուու-

թեամբ մը պատրաստական ընծայեց ան ինքզինքը՝ մխթարելու, խրախուսելու, բժշկելու և սրբագործելու ամէն անոնք զորս իր Հաւատքը իրեն կը քաշէր. «Քաղաքը տասներկու դուռներ ունէր. ու ամէնքը մէյ մէկ մարգարիտ էին»:

Յարութեան հրաշքին մեր փրկչին անձին վրայ մեզի երեցուցած այս կարողութիւնը բարութեան ամենամեծ աղբիւրն է մարդկութեան համար: Յիսուսի՝ միշտ և ամէն պարագայի մէջ ամէնուն յայտնուելու կարելիութիւնը մարդկային ճակատագիրը քաղցրացնող եւ կեանքի առօրեայ դառնութիւններն իսկ անուշելու պատենութիւններ կազմող երջանիկ առաւելութիւն մըն է ամէնուս համար:

Կեանքը մեծագոյն ողբերգութիւնը կ'ըլլայ արդարեւ այն ատեն միայն, երբ երկրորդական պատճառներ, պիտի ուզէինք ըսել՝ մարդկօրէն արգելքներ, կարող կ'ըլլան ծածկել մենէ զՅիսուս: — Երբ չենք տեսներ կամ չենք զգար դայն, այդ չի նշանակեր երբեք թէ ան մեր մօտը չէ, այլ առ առաւելն սա միայն՝ թէ մենք ի վիճակի չենք կրցած ըլլալ ընդունելու զինքը, հոգեպէս յարաբերութեան մէջ մտնելով իրեն հետ: Վասնզի ան նոյնն է միշտ, ինչպէս իր յարութեան վաղորդայնին ու յետոյ, ինչպէս Եկեղեցոյ կազմութեան առաջին շրջանին ու անոր հալածման և յաղթանակի դարերուն, անոր դաւանական կազմաւորութեան և վարչական կազմակերպութեան թուականներուն, միշտ լինելով անոնց հետ՝ զորս իր սէրը կրցեր էր միշտ կապել իրեն հետ. ու ան կը շարունակէ լինել նոյն կենդանի հաղորդականութիւնը նաեւ մինչև ցայսօր. առաքելական բառով՝ «Երէկ և այսօր, նոյն և յաւիտեան». մեզի հետ ևս լինելով, ինչպէս ինքն իսկ էր ըսած, «Մինչև ի կատարած աշխարհ»:

Ինքն է արդարեւ, որ կուգայ, կը հասնի նոր յոյսի մէն մի խոստումի, նոր մտատիպարի մէն մի ծագումի, նոր պարտականութեան մէն մի պատգամի, նոր փորձառութեան մէն մի ցնցումի, նոր վիշտի մէն մի դառնութեան հետ. ինքն է որ ատոնք ամէնքը կը մեկնէ մեզի, մէկուն մէջ ցոյց տալով թելադրութիւն մը մեզի, միւսին մէջ՝ դաս մը կամ օրինակ մը, ուրիշներուն մէջ՝ ճամբայ մը, ճշմարտութիւն մը կամ կեանքի տիպար մը, ու այդ բոլոր այլազան կերպերէն կամ ուղղութիւններէն միշտ առաջնորդելով զմեզ դէպի փրկութեան ու միևնոյն փրկութեան զաղափարականը:

Մի. ամէն անգամ որ մեր մտածումին ընտանի եղած ձևերէն տարբեր կերպով մը, Աւետարանին բացատրութեամբ՝ «Այլով կերպարանաւ», դայ ան մեզի, չըլլայ որ՝ մեր զգայութիւններէն մոլորած՝ անկարող դառնանք ճանհալու զինքը: Ունկն դնենք մտերիմ սիրոյ աղու այն ֆնչիւնին, որով իր հոգին կը թրթռայ մերինին մէջ, նոր և հզօր բայց անդորրիչ բերկրանքի մը զգացումովը խաղաղեցնելով մեր ցնցուած էութիւնը. մեկուսի չդարձնենք բնաւ մեր նայուածքը իրմէ, երբ ներքին և ներոյժ պայծառութիւններու վրայ բացուած ըլլեալ միմէ, երբ ներքին և ներոյժ պայծառութիւններու վրայ բացուած ըլլեալ միմէ շողիւններ նշուլեն իրմէ մեր վրայ. չխցենք մեր լսելիքը՝ իր հոգին սրբութիւններէն ելած դաշնակութեանց առջև, որպէսզի չկորսնցնենք Աստուծոյ բազմակողմանի շնորհներն ու իմաստութիւնը:

Ի՛նքն է. յարուցեալ Յիսուսն է որ կ'այցելէ՝ ամէն անգամ որ, տան մը յարկին տակ, նորածին մանուկի մը աչքերը արևի լոյսին կը բացուին առաջին

անդամ. երբ բարի աջ մը, հաւատքէն դողդոջուն, կենսակից սիրոյ նաբօտը կ'օրհնէ ամուսնական ուխտի խորանի մը առջեւ, երբ մահուան հանդէպ զալարուող հիւանդի մը դէմքը յանկարծ կեանքի ժպիտովը կը լուսաւորուի. երբ սրտի և կամքի շնորհն երով զարդարուած պատանիի մը մտքին մէջ մեծ ապագայի մը երազը կը սաղմնաւորուի: Ի՛նքն է որ անաղանդերու մոռնչին մէջէն յոյսին ջինջ հնչիւնը լսելի կ'ընէ. եւ արիւնաթաթաւ դիակներու կողքին կանգնած՝ կը մասնանշէ նոր եւ ամբիժ արշալոյսերու զեղեցկութիւնները:

Վասնդի հրաշագործակ եւ անմահ Սէրն է ինքը, իր Հաւատքովը աւետարանուած՝ աշխարհի: Ի զուր չէ որ քսան դարեր իր անունին առջեւ անդադրում համերգած են. «Փառք Քրիստոսի ամենազօր Զարուբեան»:

* * *

Խ Ր Ա Ծ Ն Ա Ի Ը

Արդ, ան տեսաւ որ ձրկնորսներն, ոտներին մէջը աւազին,
 Իրենց նաւակը դէպի բացը հանելու կ'ընէին ճիգ,
 Կը հրէին զայն ետէն, չլաններէն կը փաշէին,
 Մինչ ան կարծես երկաթներով փակչած էր իր տեղին սասիկ:

«Հակառակ հով պիտի ըլլայ». — հայնուչներուն մէջ անոնց բիւրս,
 Յառաջացաւ ան խաղաղիկ. ու, բրնձեղով ծայրէն ցուկին,
 Արօրադրող եզի մը պէս փաշեց զայն, բայց ինքն անխլիւրս.
 Ու երբ փլուրբաւ նաւն իր կայէն, ալիքն առաւ զայն վեր ուժգին:

Որովհետեւ կը հանչնային անոնք իր խօսքն ասուածային,
 Անոր վրսեմ պարզութենէն ամենքն եղան ըզմայլահար,
 Ու ըզգացին քէ Տէրն ի՛նչպէս մըսած էր մէջն իրենց կուրծին,
 Բարի հողմէ մը հոն շրջած զեփիւռին հետ զրարբարար:

JEAN AICARD



ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ՅԻՍՈՒՍԻ ԳՈՐԾԻՆ ԻՐԱԿԱՆԱՑՈՒՄԸ

Յօդ. Ա. ՅԻՍՈՒՍԻ ԿԱՏԱՐԵԼԻՔ ԳՈՐԾԸ.
ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲԱԺԱՆՈՒՄ

Ո՞ր տեղի ունեցաւ և ո՞րչափ տեղ մեր Տէրոջ հրապարակային գործունէութիւնը: Այս հարցումներուն լուծումը կախում ունի յովհաննէսեան խնդրոյն լուծումէն: Մինչդեռ չորրորդ Աւետարանը արդարեւ կը յիշէ թէ Քրիստոս մէկէ աւելի անգամներ գլխաւորապէս երուսաղէմ (Բ. 13, Ե. 1, Լ. 10, Ժ. 22, ԺԲ. 12) որոշապէս յիշուած Ջատիկ տօներով միասին (Բ. 13, Զ. 4, Գալիլիա. ԺԲ. 1), առաջին երեքը կարծես միայն Գալիլիոյ մասին կը խօսին, և Փրկչին գործունէութիւնը տարի մը միայն գիտեն (Մտթ. Դ. 12 - ԺԹ. 1): Ստէպ գիտել տըրուած է, սակայն, թէ նոյն այդ վաւերագիրները, այսինքն համատեսականները, կերպով մը կը մատնեն իրենց որդեգրած պարունակին անբաւականութիւնը, ու բազմաթիւ նշաններով կը հաստատեն Յովհաննու պատմածները:

Այս ակնարկութիւնները, որոնք աւելի Ղուկասու մէջ աչքառու են (Ժ. 30-37, 38-42, ԺԲ. 9-14). միւս երկուքին մէջ ալ բոլորովին անգոյ չեն: Ոչ միայն Մատթէոսի ԻԴ. 37-ի նշանաւոր խօսքը, ինք մինակը, բաւական պիտի ըլլար տապալելու համար Յիսուսի երուսաղէմի մէջ մէկ անգամ միայն եղած ըլլալու ենթադրութիւնը, այլ նաև դեռ զանազան նշաններէ կ'երևի թէ Տէրոջը մետաքան գործունէութիւնը երեք առաջին Աւետարաններուն ցոյց տուածէն զգալի կերպով աւելի երկար եղած է: Չեմ շատ պնդեր Ղուկ. ԺԳ. 6-9, 32, 33-ի բացատրութիւններուն վրայ, որոնք աւելի պատկերներ են: Բայց համատեսականներուն մէջ պատմուածներուն ամբողջութիւնը յամենայն դէպս շատ նպաստաւոր չէ միայն քանի մը ամիսներու աշխատութեան մը զաղափարին: Կանուխէն է որ երուսաղէմէն Գալիլիա եկած Փարիսցիները վէճի կը բռնուին Յիսուսի հետ (Ղուկ. Ե. 17). Երբ ճանչցած պիտի ըլլային զայն, և ինչո՞ւ պիտի վախնային իրմէ՝ եթէ զայն Հրէաս-

տանի մէջ ալ գործի վրայ տեսնելու պատեհութիւնը ունեցած չ'ըլլային: Կարճ գործունէութեան մը ենթադրութեան մէջ ի՞նչպէս բացատրել վերջապէս աշակերտներուն հաւատքին աստիճանական դարգացումը և ժողովուրդին պետերուն յարաճուն ատելութիւնը, ի՞նչպէս հասկնալ այն բռն զիմադրութիւնը՝ զոր Յիսուսի կ'ընեն վերջին Ջատիկին, եթէ Գալիլիացի մարգարէն նոյնապէս երեցած տեսնուած չ'ըլլար հրէական ոստանին մէջ: Եւ ի՞նչ ըսել այդ քաղաքին մէջ բարեկամներ ունենալուն մասին, որոնք էին՝ տէրը այն վերնատան ուր վերջին ընթրիքը եղաւ (Մտթ. ԻԶ. 18, հմտ. ԻԱ. 3), Յովսէփ Արիմաթացին, երուսաղէմի երեւելիներէն մին, որ Յիսուսի սրտակից մըն էր: Աւելցնել պէտք է որ եթէ Յովհաննէս Գալիլիա կոտարուած Ջատիկի մը մասին կը խօսի (Զ. 4), համատեսականներուն հետաքրքրաշարժ մէկ տեղեկութիւնը կը հաստատէ այս իրողութիւնը: Շաբաթ օր մը, աշակերտները, երբ արտի մը մէջէն կ'անցնէին, մեղադրուեցան իրենց Վարդապետին թշնամիներէն, որովհետեւ իրենց ափերուն մէջ քանի մը հասկ էին չփեր (Մտթ. ԺԲ. 1-8, Մրկ. Բ. 23-28, Ղուկ. Զ. 1-5). արդ, որովհետեւ ցորենին հունձքը Ջատիկի մօտերը կը հասնին, Յիսուս ուրեմն այդ տուն Տիբերիոյ վիճին մօտերը կը գտնուէր, հետեալաբար այդ Ջատիկը տարրեր է այն Ջատիկէն, երբ տեղի ունեցաւ իր խաչելութիւնը:

Այս իրողութիւնները ինքնին կը տրակարացնեն համատեսականներուն՝ Յիսուսի երկար տուն Գալիլիա մնացած և անգամ մը միայն երուսաղէմ ճամբորդած ըլլալուն մասին կազմել տուած տպաւորութիւնը կամ նոյն իսկ համոզումը: Յովհաննէսեան պատմութիւնը հոս ալ յաղթական դուրս կուգայ վէճէն: Արդ, չորրորդ Աւետարանը երեք Ջատիկի տօն կը յիշէ Փրկչին հանրային գործունէութենէն: Ուրեմն, քանի որ Յիսուս՝ երրորդին սկիզբը մեռաւ և իր մկրտութիւնը առաջ կատարուած էր առաջինէն (Յովհ. Ա. 29, 35, 44, Բ. 1, 12 13), իր գործունէութիւնը կը բովանդակէ երկու տարիէն քիչ մը աւելի միայն. զաւով առաջին Ջատիկին թուականին, միշտ ըստ միւսնոյն աղբիւրին, անկա մեր այժմեան

թուականի 28րդ տարին պէտք է եղած ըլլայ, կամ Հոգովի 781 տարին. ենթադրութիւն՝ որ ընդհանուր առմամբ ընդունուած է, և որ արդարեւ հաւանականագոյն կ'երևի:

Բայց այնքան լեցունկ այս ասպարէզին բաժանումը ինչպէս կատարել: Եթէ ընդունինք միայն երկու շրջաններ, երկրորդ Զատիկի տօնով տրոհուած, ըստ երեւութիւն պատշաճ՝ բայց շատ ձեական սկզբունք մը որդեգրած պիտի ըլլանք: Աւելի բնական է այն կերպը՝ որով ամբողջ գալիլիական գործունէութիւնը մէկ մասի մը մէջ կը խմբուի, անկէ զատելով վերջնական ճշգնտմամբ. այսպէս է, ընդհանուր առմամբ, Քայմի ալ մտածելու եղանակը, որուն համեմատ, սակայն, Յիսուսի հիւսիսային գաւառին մէջ ունեցած գործունէութիւնը իր կարգին երեք մասերու կը բաժնուի՝ հետեւեալ կերպով. ա) Գալիլիոյ գարունը. բ) Գալիլիոյ փոթորիկը. գ) Մեսիան՝ երեսօտադէմի մէջ: Այս է, յամենայն դէպս, եղելութեանց ընթացքը, որուն ալ աւելի պիտի կրնանք խելամուտ ըլլալ, եթէ նուկատի առնունք, ինչ որ չ'ընենք Քայմի, չորրորդ Աւետարանը:

Կը կրկնեմ. երեք շրջանները ինքնին կը զատորոշուին, խնդիրը կը կայանայ միայն անոնց սահմանները ճշգրիտ դնելուն մէջ. արդ, երկու իրողութիւններ կան, որոնք ամենէն աւելի կրնան ճշգրտել ցանկացուած բաժանումները: Առաջինն է Պետրոսի դատարանը Փիլիպպեան կեսաղիոյ մէջ (Մտթ. ԺԶ. 13-20, Մրկ. Լ. 27-30, Ղուկ. Թ. 18-21), միջոգէպ՝ որ Յովհաննու Աւետարանին մէջ ալ իր որոշ տեղն ունի (Զ. 68, 69): Աշակերտները վերջապէս իրենց համոզումը կ'ունենան իրենց վարդապետին մեծախոյան մասին. անոր ուսուցումը այդ ատենէն նոր ուղղութիւն մը կ'առնու, և բացորոշ կերպով կը խօսի իր անձին և երեսօտադէմի մէջ դանելիք իր մահուան նկատմամբ: Գալով անցումի երկրորդ կէտին, անիկա այն եղելութեան մէջ է, որմէ վերջը ալ բոլորովին որոշ դարձաւ արդէն նախազգացուած չարաշուք դէպքը, այսինքն Ղազարու յարութեան, որ, թէ և ըստ երեւութիւն բոլորովին նման է ուրիշ շատ մը եղելութեանց, բայց փութացուց վերջնական վախճանը, Հրէից պետերը մղելով մէջտեղէն վերջնելու այդ Յի-

սուսը, զոր իրենց յարատեւ ատելութիւնը չէր կրցեր տկարացնել ժողովուրդին առջև: Այդ հրաշքէն սկսած ժամանակամիջոցի ընթացքին, երբ հանդոյցին մօտալուտ լուծումը կը խռրոցնէ միջոգէպիւրը և օրերուն կուտայ շարաթներու կարեւորութիւնը, Փրկիչը կ'օգտագործէ իրեն մնացած կարճ ժամանակը՝ պատրաստելու համար իր աշակերտները, իր հակառակորդներուն նոյն ատեն ազդարարելով հանդերձ աստուածային դատաստանին վերահաս ըլլալը:

Ամփոփելով, մեզի այնպէս կը թուի թէ հետեւեալն է ամենէն բանաւոր բաժանումը, լաւագոյնս բացատրելու համար այնքան բովանդակալից այս շրջանը. ա) Փիլիպպեան կեսաղիոյ մէջ կատարուած սկսուածքը. բ) Փիլիպպեան կեսաղիոյ մէջ մինչև Ղազարու յարութիւնը. գ) Չարաշարաքը կանխող վերջին օրերը: Այս ուսումնասիրութեան մէջ պէտք չկայ անշուշտ մի առ մի վերլուծելու աւետարանական պատմութեան բոլոր մանրամասնութիւնները: Այդ մանրակրկիտ աշխատութեան համար, որուն եզրակացութիւնները միայն պիտի ամփոփենք հոս, կարելի է զիմել Յիսուսի կեանքին վրայ եղած գրեւորքներու կամ առձեռն մեկնութեանց: Մենք հոս պիտի բաւականանանք մատնացոյց ընելով միայն շարքն ու զիմագիծը եղելութիւններուն, նշանակելով մէն մի շրջանի ընդհանուր շարժումը, առանց մօտենալու սակայն համաձայնութեան կամ համեմատութեան վերաբերեալ հարցերու, որոնք ոչ միայն ընդհանուր շահեկանութենէ զուրկ են, այլ և որոնց մասին կարելի չէ վերջնական ճշգրտում մը կատարել:

Բ. ԱՌԱՋԻՆ ԵՐԶԱՆ. ՓԼԵԻՊՊԵԱՆ ԿԵՍԱՂԻՈՅ ՄԷՋ ԿԱՏԱՐՈՒԱԾ ՍԱՋԲԱՌՈՐՈՒԹԻՒՆԸ

Նախընթաց գլուխներու մեր նկարագրութեանց մէջ, Փրկիչը թողուցինք իր հրապարակային ասպարէզի մուտքին վրայ, անապատի փորձութենէն անմիջապէս ետքը: Յիսուս ալ զիմէ թէ ինչ ճամբէ պիտի անցնի, ինչ են արդեւքները՝ որոնց պէտք է յաղթել, ինչ են խոթերը՝ որոնցմէ հարկ է զգուշանալ: Ատկէ վերջը որոնք եղան իր մեծական գործունէութեան առաջին արարքները: Եթէ հաւատանք համատեսա-

կաններուն, այդ ատեն է որ պիտի սկսած ըլլայ դաւլիւական գործունէութեան երկար շրջանը (Մտթ. Դ. 12, Մրկ. Ա. 14, Ղուկ. Դ. 14). բայց հոս է որ կը միջամտէ յովհաննէսեան պատմութիւնը, նախապատրաստական շարք մը եղելութիւններու մասին իր աւանդածներովը, առանց որոնց ծանօթութեանը՝ մութի մէջ պիտի մնային աւետարանական պատմութեան բաղմամբիւ յաջորդ մանրամասնութիւնները: Այսպէս, այս հատուածին առաջին տողերուն մէջ (Յովհ. Ա. 19 եւ հետ.) պատմուած ղէպքերը, հաջորդ կուգան, ինչպէս մեկնութիւնը կը ցուցնէ, մկրտութեանն եւ հետեւաբար նաեւ անապատի փորձութեանն: Յիշողութիւններն են ասոնք այն չորս օրերուն, որոնց մէջադէպերը առաքեալը կ'աւանդէ այնպիսի կարկառուն զիծերով, որ կը ցուցնէ միայն թէ այդ տեսարանները ո՛րքան կենդանի մնացած էին իր մտքին եւ սիրտին մէջ:

Առաջին օրը զբաւուած է պատկերովը Սինեդրիոնի պատուիրակութեան, որ կը բաւականանայ շատ մանրամասնօրէն հարցաքննելով միայն Յովհաննէս Մկրտիչը, եւ որ կը հեռանայ առանց եղբարկացութեան մը զայու. ինչ որ կը ցուցնէ միայն՝ ժողովուրդին պետերուն հոգւոյն ծալքերուն մէջ ծածկուած անհաւատութիւնը (Ա. 19-28): Երկրորդ օրը, տեսնելով Յիսուսի գալը խրեն, Յովհաննէս միաքովը կ'անցնի մկրտութեան խորհրդաւոր իրողութեան, եւ անոր նշանակութիւնը կը բացատրէ: Մտքաբարէին այս ճառովը՝ Յիսուսի գործունէութիւնը սկսող բարոյական տազնապը լրացած է արդէն: Քրիստոս հիմակ ալ խառնուած է ամբոխին. Յովհաննէս զայն առաջին անգամ է որ կը տեսնէ իրենց յիշատակելի հանդիպումէն հետք. ատկից է յանկարծական այն յուզումը՝ որ կը մատնէ յառաջընթացին խօսքը (հ. 28-34): Երրորդ օրը, Յովհաննէսի խօսքերէն ազդուելով՝ Յիսուսի կը մօտենան քանի մը երիտասարդ Գալիլացիներ. ասոնք են Անդրէաս, իր եղբայրը՝ Սիմոն Պետրոս (հ. 41-43), եւ իրենց ընկերներէն մէկը, որուն անունը չի տար Աւետարանը, որ սակայն, պատմուածքին առաքելականութեան ենթադրութեամբը նոյն իսկ Յովհաննէս առաքեալը միայն կրնայ եղած ըլլալ (հ. 35, 37, 41), վերջապէս, հետեւեալ օրը,

Գալիլիա զարձած պահուն, Յիսուսի կը յարին երկու ուրիշ խոստանալից խորայնացիներ եւս, Փիլիպպոս եւ Նաթանայէ:

Տէրը հիմակ շրջապատուած է հինգէն անոնցմէ որոնք յետոյ իր աշակերտները եղան. անոնց այս յանձնառութիւնը հետեւեալն էր Յովհաննէս ըրած թեւադրութեան. ու Գալիլացի ըլլալով, իրենց վարդապետին հետ անոնք իրենց հայրենիքը պիտի դառնային: Երեք օր յետոյ վրայ կուգայ Կանայի հրաշքը որ կ'ամբապնդէ անոնց նորածին հաւատքը՝ զօրացնելով առաջուց արդէն անոնց ստացած տպաւորութիւնը (Ա. 42, 46, 50. Բ. 12), ուստի, չեն վարանիր անոնք ատեն մը հետեւիլ Յիսուսի (Բ. 12), մինչեւ որ անոր հետ նորէն Հրէաստան կուգան Չատկի տօնի մը առթիւ, որ ատեն տեղի կ'ունենայ միջադէպ մը, զոր կ'արժէ յիշել:

Գիտենք թէ համատեսականները Տէրոջ հրապարակային ասպարէզին վերջը կը դռնեն տաճարին մաքրագործութեան արարքը, զոր յովհաննէսեան պատմուածքը անոր սկիզբը կը դնէ (Մտթ. ԻԱ. 12, 13. Մրկ. ԺԱ. 15-18. Ղուկ. ԺԹ. 45, 46, հմտ. Յովհ. Բ. 13-22): Երկու անգամ տեղի ունեցած է արդեօք այդ դէպքը: Պատմուածքներուն համամասնութիւնը կը թուի հակառակը ապացուցել. ու բաղմամբիւ աստուածաբաններ անհաւանական կը գտնեն կրկնուած ըլլալը: Եթէ այս փաստը վճռական համարուելով՝ ընդունուի միակ արտաքսումի ենթադրութիւնը, այն ատեն թեւականի տեսակէտով նախընտրելի պէտք է ըլլայ չորրորդ աւետարանին ցոյց տուած ժամանակը: Միւս վաւերագրիները, որոնք առաքելական ծագում չունին եւ որոնք կ'ընդունին թէ Քրիստոս մէկ անգամ միայն եղած է Հրէաստան, կրնան անգիտակցօրէն մինչեւ վերջին Չատկի տարած ըլլալ այս դէպքը:

Մեղի այնպէս կը թուի սակայն թէ երկու եղելութիւնները կրնան ալ տեղի ունեցած ըլլալ, անկասաբար իրարմէ, մին սկիզբը եւ միւսը վախճանին Քրիստոսի հանրային գործունէութեան, ու անոնց կրկնութիւնը կրնայ բացատրուիլ երկու միջադէպերուն իրարմէ բաւական հեռու ըլլալովը: Յայտնի է թէ այդպիսի զեղծ վիճակներ որքան դուրաւ կը կրկնուին.

երկու պարագային ալ, Քրիստոս մեխակա՛ն գործունէութեան արարք մըն է որ կ'ընէր: Իր մահը կանխող օրերուն, շատ լաւ կրնայ ըրած ըլլալ այդ բանը, հրաժարելով այլ ևս Հրեաները համոզելու իր ֆանքերէն, և իր իրաւունքին յայտադրութեամբը բողոքելով կարծես անոնց յամուանհաւատութեան դէմ. և այս է արդէն, ինչպէս պիտի ցուցնենք յետոյ, Մազկազարդի կիրակիին երուսաղէմ մուտքին իմաստը:

Յովհաննու Աւետարանէն իրեն ցուցուած տեղւոյն մէջ՝ վաճառողներու արտաքսումին դպէքը քիչ մը տարբեր կը ներկայանայ: Յիսուս, իր ասպարէզին սկզբնաւորութեանը մէջ իսկ ուզելով մեծ գարկ մը տալ իր գործին, իբրեւ աստուածապետական թաղաւոր կ'երեւի. հրեաներն ալ այդպէս կը հասկնան իրողութիւնը. միայն, հաւատալէ առաջ՝ հրաշք մը կ'ուզեն, ցուցիչ գործ մը՝ նշան մը, ինչպէս կ'անկկալէին խոտաւցուած ազատարարէն (Բ. 18): Բայց տեղի չի տար այս երկրաւոր մտածումին առջև. ընդհակառակն, այդ վայրկեանէն անիկա կը հետեւի այն կանոնին զոր ցոյց տուինք, այսինքն թոյլ կուտայ որ զինքը ճանչնան իր խօսքերէն և գործերէն, բայց կը մերժէ իննել Մեխակ՝ այնպէս ինչպէս կը փափաքէին իր հայրենակիցները: Փոխարէն այն հրաշքին զոր կ'ըստպատեն իրմէ, անոնց կը պատասխանէ առեղծուածային խօսքով, մատնանշելով խորհրդաւոր աղերս մը՝ իր մահուան և երուսաղէմի տաճարին կործանումին՝ այսինքն գերեզմանին վրայ իր յաղթութեանը և նոր սրբարանի մը հաստատումին միջև (Բ. 19-22). սկիզբէն ուրեմն Քրիստոս իբրեւ Թաղաւոր կը գործէ, բայց առանց ինքզինքը այդպէս յայտարարելու՝ ժողովուրդին ուղած պայմաններուն մէջ. սկիզբէն ալ կը նախատեսէ իր չարչարանքները, թէ և այդ մասին կը խօսի աշխարհի բառերով, որ ո՛չ հրեաները և ո՛չ իր աշակերտները չեն կրնար ըմբռնել զայն:

Յայտնի է թէ, Տէրոջ գործունէութեան պատմութեան մէջ, այս տեսարանը հանրային սկզբնաւորութեան մը պատկերն է: Պէտք է գիտնալ սակայն թէ աստուածաբանական տեսակէտով, Յիսուսի այս հանգիստաւոր ցոյցը ձախողեցաւ: Իսրայէլ մեր-

ժեց իր Մեխակին խորհուրդը ըմբռնել: Ուստի, Քրիստոս, առաջին իսկ վայրկեանէն, կը հրաժարի որ և է այս կարգի գործունէութենէ: Քիչ մը ժամանակ միայն երուսաղէմ մնալէ վերջ, որ ատեն Նիկողիմոսի մը անհասկցողութիւնը (Յովհ. Գ. 1-21) իրեն կը ցուցնէ թէ ի՞նչ կարգի միտքեր էին Հրէից մէջ ամենէն լաւերը, Յիսուս նորէն Հրէաստանի երկիրը կը քաշուի (Գ. 22, 23): Այս առաջին անյաջողութեանց փորձառութենէն խրատուած, չուզեր մէկ անգամով շահիլ իսրայէլի համարումը. յամր ևս յառաջնադարակա՛ն ընթացք մը կ'որդեգրէ: Տղաքներու հետ միայն ըլլալով իր գործը, կաթ կուտայ անոնց, որպէսզի կարենան տոկալ հաստատուն անունդի: Աւետարանի նախնական ուսուցումին գործը ձեռք կ'առնէ. Յովհաննու մկրտած տեղը կուգայ. իր աշակերտներուն միջոցաւ կը սկսի ինքն ալ մկրտութիւն կատարել, որպէսզի անոր հետ որ և է հակառակութեան մը կասկածը չտայ ոչ մէկին: Բայց այնքան համեստ այդ գործունէութիւնն ալ կը խափանուի. փարիսեաները անհանգիստ են, Յիսուսի գրաւած ուշադրութիւնը կը նեղէ զիրենք, ստուեր կ'ածէ իրենց վրայ (Յովհ. Գ. 1-3): Հետեւաբար, երուսաղէմէն արդէն մօտակայ զաւառը գացած ըլլալով, կը շարունակէ իր նահանջի շարժումը, և, հակառակ Սամարիոյ մէջ գտած ջերմ ընդունելութեան, երկու օր միայն մնալով հոն, կ'աճապարէ հիւսիսային դաւանները երթալ:

Ժ. Գ.

ՈՏՆԱԼՈՒԱՅ

«Երբ ես լուացի զոս ձեռ՝ Տէրս ևս Վարդապետս, և դուք պարտիք զվիճեաց ոս լուանալ»: Յովհ. ԺԳ. 14.

Ոչ միայն Աստուած, այլ և մենք ենք սիրում խոնարհ մարդկանց: Խոնարհութիւնը մի այնպիսի յատկութիւն է, որ ականաւոր մարդկանց, ինչպէս մօզնիտը, իւր կողմն է քաշում: Խոնարհ մարդկանց՝ ինչպէս ամէնքը, նոյնպէս և մենք ենք սիրում, հաւատացեալ եղբայրներ և քոյրեր:

Բայց մենք ինքներս ուրիշների առաջ չենք խոնարհում: Մենք կարծում ենք թէ խոնարհ լինելով՝ մեր պատիւը կը ձգենք: Վախենում ենք թէ մեզ թոյլ, փոքրոգի կը հաշուեն, երբ մենք ուրիշների առաջ հեղութիւն և խոնարհութիւն ցոյց տանք:

Մենք մարդիկս մեծ մասամբ այդպէս ենք մտածում: Եւ ինչպէս երեւում է, Փրկչի աշակերտներն էլ սկզբում այդպէս էին մտածում, երբ նրանք վիճում էին թէ երկնքի արքայութեան մէջ նրանցից մեծը ո՞վ պիտի լինի: Փրկիչը շատ լուռ էր հասկանում իւր աշակերտներին ու նրանց խոնարհութեան մասին ունեցած հասկացողութիւնն ըմբռնում:

Երեք տարուան քարոզութեան շրջանում Փրկիչը շատ անգամ էր թէ խօսքով և թէ գործով սովորեցրել աշակերտներին, թէ ի՜նչպէս պէտք է նրանք խոնարհ լինեն: Վերջն ինքը հաճեց հանդիսաւոր կերպով կատարել ու խոնարհութեան ամենամեծ ու ամենալուօրինակը տալ:

Սորհրդաւոր ընթրիքի երեկոյեան էր այդ: Ընթրիքն արդէն պատրաստ էր: Բայց աշակերտների ոտքերը ղեռ լուացուած չէին, ինչպէս պահանջում էր արեւելեան և հրէական սովորութիւնը: Եւ ահա Փրկիչը վեր է կենում սեղանից, հանում է վերնազգեստը, կապում է ղենջակը: Զուրը լցնում է կոնքի մէջ և սկսում աշակերտների ոտքերը հերթով լուանալ: Իսկ երբ լուանում է նրանց ոտքերը և վերջացնում, հագնում է կրկին իւր վերնազգեստը, նստում է սեղան ու ասում. «Դիտէ՛ք թէ ես ձեզ ինչ արի: Դուք ինձ կոչում էք Տէր և Վարդապետ և ճամարիտ էք ասում, որովհետեւ ես իսկապէս Տէր և ուսուցիչ եմ: Իսկ եթէ ես, որ ձեր Տէրն ու Վարդապետն եմ, ձեր ոտքերը լուացի, դուք ևս պէտք է միմեանց ոտքերը լուանաք: Ահա տեսնու՞մ էք, ինձ համար անպատուարեք չէ, որ ես խոնարհեցի ձեր առաջ: Դուք էլ ձեզ չէք ստորացնի, եթէ միմեանց առաջ խոնարհուէք:

Հայ եղբայրներ և քոյրեր, մարդու կեանքի մէջ խոնարհութիւնը ոչ ոքի չի ստորացնի: Ընդհակառակը այդ վսեմ ըզզացմունքը մարդու պատիւը կը բարձրացնի «որ խոնարհեցուցանէ զանձն՝ բարձրացնի» ասում է Փրկիչը Աւետարանի մէջ:

Այո՛, խոնարհութիւնը մեզ պատկեւրանում է միայն իրրեւ ստորութիւն, նուաստացուցիչ հանդամանք, թուլութիւն բայց իսկապէս խոնարհութիւնը մարդու հոգացողութեան և զգացմունքների բարձրութեան արտայայտութիւնն է: Ինչպէս որ գիտութեան բարձր աստիճանը մարդու իրեն տգիտութիւնը ճանաչելու գիտակցութիւնն է, այնպէս էլ բարոյական բարձր կատարելութիւնը մարդու իրեն անկատարելութիւնը ճանաչելու գիտակցութիւնն է: Այն մարդը առաւել շատ բան գիտէ, ով իւր մասին կարող է ասել. «եւ այն գիտեմ, որ ոչինչ չգիտեմ»: Այն մարդն առաւել մեծ կատարելութիւն ունի, որը կը խոստովանուի, որ ինքը ոչինչ չունի ու ոչինչ չգիտէ:

Ապա, եղբայրներ և քոյրեր, եկէ՛ք թերթենք Ս. Դիրքը և տեսնենք թէ կա՞ն այնտեղ խոնարհութեան օրինակներ թէ ոչ:

Խոնարհ էր Աբրահամը, որ Սոդոմ-Գոմորի համար բարեխօսելու ժամանակ Աստուծոյ հետ խօսելիս իր մասին ասաց. «բայց ես հող եմ և մոխիր»: Բայց ո՞վ էր Աբրահամը: Նա հայր էր և նահապետ Աստուծոյ բոլոր հաւատացեալների, որին հաւասար նահապետների մէջ ոչ ոք չկայ:

Խոնարհ էր Դաւիթը, որը իւր ԻԱ. րդ սաղմոսում ասում է. «այլ ես որդն եմ և ոչ մարդ»: (7 համար): Բայց ո՞վ էր Դաւիթը: Նա ծիրանազգեստ մարգարէների մարգարէն էր, նա խորայէլի քաղցրանուագ սաղմոսերգուն էր, որի մելամաղձոտ ու քաղցրահնչիւն սաղմոսները մենք ամէն օր երգում ենք Աստուծոյ տաճարում և հոգով մխիթարուած երկինք վերանում, և որին հաւասար խորայէլի թագաւորների մէջ չի եղել:

Խոնարհ էր Պողոսը, որ իւր մասին ասում է. «Զի ես իսկ եմ տրուպն առաքելոց, որ չեմ իսկ արժանի թէ կոչեցայց առաքեալ»: (Ա. կրնթ. ԺԵ. 9): Բայց ո՞վ էր Պողոսը: Նա մէկն էր այն մեծ առաքեալներից, որ քրիստոնէութեան տարածման համար ամէնից շատ է աշխատել ու տանջուել. որ ինչպէս ինքն է ասում կորնթոսի համայնքին գրած թղթում. «ի հրէից հնգիցս՝ քառասուն և միով պակաս արբի, երիցս ձողկեցայ, մի անգամ քարկոծ եղէ, երիցս նաւակոծ եղէ. զտիւ

և զգիշեր յանդուհս տառապեցայ, ի ճանապարհս՝ բազում անգամ: Վիշտս՝ ի գետոց . . . վիշտս՝ յանապատի, վիշտս՝ ի ծովու, վիշտս՝ ի սուտ եղբարց: Ի ջանս և ի վաստակս, ի տքնութիւնս բազում անգամ, ի քողց և ի ծարաւ, ի պահս բազում անգամ, ի ցուրտ և ի մերկութեան (Բ. Կրնթ. ԺԱ. 24-27): Ուստի և հեթանոսների մեծ առաքեալի անուն է ստացել Պողոսը:

Ո՞վ է Յիսուսը, որ իւր ամբողջ կեանքի ընթացքում անդադար նուաստացնում և ևս խոնարհեցնում է իրեն, որը «Նախախուժած եղէզը չէ փշրում և պլպլացող պատրոյգը չէ մարում, ինչպէս Նաայի մարգարէն է ասում (Նաայի ԽԲ. 2): Ո՞վ է նա, որ հեղ ու խոնարհ սրտով այսօր լուանում է իւր աշակերտներին ոտքերը: — Ամենաբարձր իմաստութիւնն է, Հայր Աստուծոյ սիրոյ կատարեալ արտացոլումը, լոյսից ծնուած արդարութեան արեգակը, մի խօսքով մարմնացեալ կատարեալ երկնային սիրոյ Աստուածը:

Եւ այսօր այդ երկնային սիրոյ Աստուածը իւր վեհութիւնից խոնարհուել, իւր արարածի առաջ ծռնել է չոքել, նորա ոտքն է լուանում:

Ո՛հ, ի՛նչպիսի անըմբռնելի, մահաւնացու մարդու սրտի և հոգու համար ի՛նչպիսի անհասկանալի գերբնական օրինակ: Նա՛, որ աղբիւրն է լուսոյ, և անշիջանելի ճառագայթ, երկնքից երկիր է իջել, նա՛, որ երկնային ճանապարհն ու յաւիտենական կեանքն է, երկնային սիրոյ զոհերն է բաց անում մարդկանց առաջ. նա՛, որ ուսուցիչն է և մեծ վարդապետը քրիստոնէութեան, այսօր յանձն է առնում իւր աշակերտներին ոտքերը լուանալ:

«Արկողղ զլոյս որպէս զօթոց, այսօր անճառ խոնարհութեամբ ի վերնատունն խորհրդոյ զգեստ ծառայի սփածանիլ յանձն առեր»: Նորան, որին երկնքի հրեշտակների դասն է երկրպագում, այսօր խոնարհում է հոգեղէն ոտքերը լուանալու և դորանով նախահօր գարշապարը բժշկելու:

Այժմ տեսէք, եղբայրներ և քոյրեր, այս խորհրդի մեծութիւնը և խորութիւնը, որ ամէնի Տէրը, այսօր ծռնել է չոքում և ոչ թէ մի սուրբի՝ այլ իւր մատնիչի ոտքը լուանալու: Այն բոլորին, երբ Փրկիչը լցուած դառնութեամբ, որ մի քանի բոլոր

յետոյ Յուդան պէտք է իրեն մատնի, — այդ բոլորին, չնայած այդ գիտակցութեան նա խոնարհում է իւր մատնիչի առաջ. — Ո՛րպիսի հակապատկեր: Մի կողմը արարիչ, — միւս կողմը արարած, մի կողմը կատարեալ սէր, միւս կողմը տառապանք և չարութիւն. մի կողմը արդարն ու սուրբը, միւս կողմը անարդարութիւնն ու ապերախտութիւնը:

«Սիրտ իմ սասանի, սարսափ զիս ունի, վասն Յուդայի, որ Տէրն ամենի նմա առաջի ի ծռնկս անկանի»:

Մարդու հոգեղէն բնութիւնը կարճ էր տանիլ այդ պատկերը. կարճ էր հանդուրժել այդ անօրինակ օրինակը: Եւ աշակերտները, որոնք երկիւղով պատած զիսում էին և անըմբռնելի զգացողութեամբ հակառակ իրենց կամքի թոյլ տուին որ Փրկիչը նոցա ոտքերը լուանայ, վերջապէս Պետրոսը ընդհատում է այդ խօրին լուծիւնը. «Տէ՛ր, դո՛ւ պէտք է իմ ոտքերը լուանաս, գոչում է նա, և չէ ցանկանում թոյլ տալ Փրկիչին իւր ոտքերը լուանալու: Իսկ Յիսուսը ամենայն խոնարհութեամբ և հեղութեամբ ասում է. «Պետրէ՛ դու չես հասկանում թէ ես ի՛նչ եմ անում. եթէ ես քո ոտքը չլուանամ, դու երկնային թագաւորութեան մէջ մտնել չես կարող: Այս երկնային սիրոյ և խոնարհութեան մի նշան է, որը ես ձեզ ցոյց եմ տալիս, որպէսզի դուք էլ միմեանց նոյնը ցոյց տաք»:

Այո՛, երկնային սիրոյ նշան:

Սէ՛ր, ահա բոլոր տաճարներից ամենից սուրբը, որի զոհերին երբ մարդ մօտենում է, նորա ականջին ներքուստ աստուածային մի ձայն է հնչում. «Լոյծ զկօշիկդ ոտից քոց, զի տեղիդ յորում դու կաս, երկիր սուրբ է»:

Սէ՛ր, ահա պատուիրաններից ամենամեծը, որ Աստուած զրել է մարդու սրտի մէջ. «Եթէ մարդկանց բոլոր լեզուներովը խօսեմ և հրեշտակների բարբառն էլ հասկանամ, բայց սէր չունենամ, ուրեմն ես մի հնչիւն պղինձ եմ, մի ղողանջող ծնծղայ եմ: Եթէ ես լեզուները տեղահան անելու չափ հզոր հաւատ ունենամ և սէր չունենամ — ոչինչ եմ: Եթէ ունեցած չունեցածս աղքատներին բաժանեմ, անձս կրակի մէջ այրեմ և սէր չունենամ, ոչինչ չա՛հ չունիմ»:

Եւ այժմ, ո՞վ կարող է պատմել սիրոյ

անչափ մեծութիւնը, որովհետեւ անճառելի և անպատմելի է. որովհետեւ ինչպէս աստուածային բնութիւնն է անքննելի, այնպէս էլ սիրոյ բնութիւնն է անճառելի:

Իսկ սէրը, ո՞վ հաւատացեալ եղբայրներ և քոյրեր, ոչ միայն յաւիտեանական կեանքին մէջ է խաղաղութեան պտուղը տալիս, այլ և այս աշխարհի կեանքից հալածում է թշնամութիւնը, նախանձը, ատելութիւնը, հայհոյութիւնը, բամբասանքը, հպարտութիւնը և ամենայն չարեաց մայր արծաթսիրութիւնն ու ազահութիւնը, այստեղ մարդկային կեանքի մէջ հաստատելով երկնային թագաւորութիւնը:

Եւ ահա, այսօր, մենք ևս, եղբայրներ և քոյրեր, կանգնած ենք սիրոյ տաճարի դրանը, այն սիրոյ, որ պատուիրում է. «Միւրեցէք զթշնամիս ձեր, բարի արարէք ատելեաց ձերոց, օրհնեցէք զանիծիւս ձեր»: Այդ դեռ քիչ է, այլ և «աղօթս արարէք ի վերայ այնոցիկ որք լիկենն զձեզ և հալածեն». Ահա քո միակ նպատակը և իսկական վախճանն ու երկնային սէրը, հա՛յ հաւատացեալ:

Ուստի, եկէ՛ք լուծենք մեր կօշիկները, ամենայն վստահութեամբ ներս մտնենք

այդ սիրոյ տաճարը և նուիրաբերինք ամենակալի սեղանի առաջ մեր ջերմեռանդութիւնը, մեր մաքուր զգացմունքները, մեր սիրտը: Թող սիրոյ թագաւորը երկնային իւր հուր սիրով մաքրէ, սրբէ և իւր բնական վայր ու տաճարը դարձնէ, իւր սրբութեան խորանը դարձնէ մեր սրտերը, և այնտեղ վառէ իւր սիրոյ անշէջ կանթեղը, որը մեր ուղին լուսաւորէ այս մթին աշխարհում, որպէսզի մենք էլ հաւատով, սիրով և յոյսով ապրենք և ճանաչենք թէ ի՞նչ է ճշմարիտ աստուածապաշտութիւնը. ի՞նչ է Աստուած. ո՞վ է Քրիստոս և ո՞ւր է Քրիստոս:

Ո՞վ է Քրիստոս: Նա որ քաղցածն էր կերակրում էր, մերկերին հագցնում, հիւանդներին այցելում: Եւ ո՞ւր է Քրիստոս՝ ո՞ւր. «ով այսպիսի մի մանուկ ընդունի իմ անունով, նա ինձ է ընդունում»: Իսկ ո՞վքեր են քրիստոնեաները: «Ով սիրում է նա Աստուծոյ սիրում է, նա Աստուծոյ ծնունդ է. նա ճշմարիտ քրիստոնեայ է: Օ՛հ, ուրեմն եկէ՛ք, հետեւե՛ք մեր Փրկչին սիրոյ և խաղաղութեան անմահ թագաւորին: Ամէն»:

Էջմիածին

ՏԱԻՌԻՇԵՑԻ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՏԱՂ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ

Փա՛նք Քրիստոսի ամենագոր յարութեան:

Սալը կ'իջնէ Մասեաց լեռնէն.

Անոր վրայ արոններ կան,

Անոր վրայ ոսկի գաներ,

Անոր վրայ կան բեհեզներ ծիրանի,

Անոր վրայ արփայուղին,

Որուն աջ կո՛ղմն են վեցբեւեան սերովբէներ

Ու ձախ կողմը բերովբէներ բազմաչեայ:

Իր առջեւ կան սիրուն մանուկներ՝

Տէրունական խաչն իրենց գիրկին մէջ.

Չեոբերնին քնար ու սաղմոսարան,

Կ'երգէին ու կ'ըսէին.

Փա՛նք Քրիստոսի ամենագոր յարութեան:

Բերած են հոն սալիկն են բերած,

Բերած կեցուցած.

Բայց սալիկը չէր շարժեր,

Բայց անիւը չէր խաղար:

Հարիւր բարդ հո՛ն կայ խորո՜ւ, վե՛ց բարդ կորընկան,
Իսկ մե՛կ մանուշակ ան խորձին վըրայ:

Մասեաց աջ կողմէն

Սայիկը բերա՛ծ են ու կեցուցած,

Բայց սայիկը չէր շարժեր,

Բայց անիւր չէր խաղար:

Անոր սամիքն արծաթէ են, լուծն ոսկի,

Սամոսիքն ալ ապրիւի,

Փոկեր են շարած հոյլ հոյլ մարգարսով.

Բայց սայիկը չէր շարժեր,

Բայց անիւր չէր խաղար:

ձորս մը կայ հոն՝ հօն ու հապուկ

Ուռամիջակ՝ հասարազուկ՝

Լայն քիկունքով՝ խարսիւղեղ՝ անեղագոյ,

Որ կը ձայներ եզնամոլին՝

Կանչ հանելով արօռին մօս:

Եզները սային սաք են ու սպիտակ,

Ծաղկի խայտուցով՝ արագափայլ եւ ընթացող.

Ամէն եղջիրնին խաչի նմանութեամբ,

Ամէն մազերնին հոյլ հոյլ մարգարսով.

Եւ անա սայիկն ըսկսաւ շարժիլ,

Եւ անա անիւն սկսաւ խաղալ.

Երբ սայիկն կուրծքը շարժեցաւ առեղէն՝

Ան կը ձայներ եզնամոլին:

Սինայէն իջած սա՛յլն օրէնքն էր Մովսէսին.

Ու հարիւր բարդ խորո՜ւր

Նահապետներն են մարգարէ.

Այն կորընկանք *վեց քարոյր*

Վեցօրեայ գործքն է Աստուծոյ.

Այն մէկ հասիկ մանուշակը

Երրորդութիւնն է միաւոր.

Խարսիւղեղ այն մանուկը

Սուրբ Յովնանէս Մկրտիչն է.

Սայիկն կուրծքն ալ փռակուսի

Աւետարանն էր Քրիստոսի:

Գիլ գիլ կուգար սայիկը գիլ

Մասեաց աջ կողմէն,

Սայիկը գիլ կուգար գիլ

Ու նըռընչալով կուգար կը մտներ սուրբ Երուսաղէմ.

Եւ Սիոնի նոր զաւակներն երգելով նո՛ր երգ՝ կ'ըսէին.

Փա՛նք Քրիստոսի, աշօր իրմէ արձակուեցանք:

Հ Ս Կ Ո Ւ Մ

Խորհուրդին մէջ Տանարին, լուռ, մըքասուեր,
Ջաները կախ կը պըլպըլան շողակաթ,
Ձոյգ մը դըպիր կը հոգեբգեն սաղմոսներ
Հոգիներու կիթառին վրայ հաս ընդ հաս:

Կը ծաւալի սիրտերուն մէջ աղօթկեր՝
Երանաւէ ըսփոփանքի քով մ'անուռ,
Ու կը ժըպսին կարծես սուրբերն ալեհեր,
Իրենց նայող հոգիներուն տրամայուռ:

Ձերդ մանեակի մը հասիկներ կը փակուին
Մարգարիտներն աղօթայոյգ արցունքի,
Եւ լոյսերու երգանքին մէջ խորին՝
Կը շողացնեն մէն մի սուրբի քաղն ոսկի:

Խորհուրդի մէջ, լուռ, հոգիները կուլան,
Ու կ'արիւնի դըժխեմ ծաղիկը մեղին.
Փակ շրթներուն վրայ լռութեան անսահման
Մըմունջներու կը յանգի հուսկ մեղեդին:

ԵՂԻՎԱՐԴ

Խ Ն Կ Ա Մ Ա Ն

Մարի՛, քոյր իմ, անո՛յշ հոգիկոյ,

Քանի մը քաւ լրփաւեր՝ հողակոյսի մը վըրան,
Եւ անանուն փունջ մը բոյս՝ կ'ըլլան շիրի՛մն աղջըկան...
Մինչ հովիտին մէջ կեանքի՝ էր ան շուշան մ'աստղացող,
Արեւին զաւակ՝ ժպտադէմ, ու լուսնին հետ՝ երազող:

Սէրս իբրեւ ա՛յլն Ասուծոյ, իմ կարօտիս քափին հետ,
Արդ կը սուգի սա հողին մըռայլ խորերը նամէս...
Շի՛ք մը լոյսէն աչկերուն... յիշատակի քերթ մը վա՛րդ...
— Փռի՛, փռի՛... Եւ հեռուն՝ հեզնոդ պարապը լազուարթ:

Ու կը մըխա՛յ միտս հիմա խնկամանի մը հանգոյն...
— Ո՛ւր են մասները մարմար, ո՞ւր իր վարսերն արեւոդ.
Եւ իր շրթները հիւանդ՝ կեանքէն ժպի՛տ մը հայցող...

Գուցէ ծաղիկ մըն էր ինք, որուն քերթերը տըժգոյն
Տարին հովերն հիւսիսի, եւ արդ իրմէ կը ծըփան,
Կամարներուն զաւակ հոգւոյս, բոյրի շերտեր սրբազան:

Նոյեմբեր 1933, Պոռտիանա

Վ.Ա.ՀԷ-Վ.Ա.ՀԷԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՂԲԱՏԻ ԴՊՐՈՑԻ ՄԻ ԳԼՈՒԽ ԳՈՐԾՈՑ

(ԳԵՏԱՇԷՆԻ ԱԻԵՏԱՐԱՆԸ)



Հաղբատը մէկն է Հայոց ամենանշանաւոր վանքերից եւ հոգեւոր կեդրոններից. ծագմամբ ունին քչատ աւելի հնազոյն վանքեր, բայց քչերը դրանցից կատարել են այնպիսի երկարատեւ եւ կարեւոր դեր, ինչպէս Հաղբատն է: Նա նշանաւոր է նախ իրրեւ ճարտարապետական արուեստի մի թանգարան իւր բազմազան շէնքերով, արձանադրութիւններով, ֆիզուրատիւ եւ զարդերի քանդակներով. նշանաւոր է իւրեւ հոգեւոր կեդրոն իւր արքեպիսկոպոսութեամբ, որ ԺԲ. դարից կարեւոր դեր է կատարել մեր եկեղեցական պատմութեան մէջ, յատկապէս մինչեւ ԺԳ. դարի վերջերը: Բայց ոչ պակաս նշանաւոր է նաեւ իրրեւ մատենադրութեան եւ գրչութեան արուեստի գլխաւոր կեդրոն արեւելեան Հայաստանի մէջ: Մտադիր չլինելով այստեղ տալ նորա կատարած դերի լրիւ պատկերը, առաջարկում ենք միայն այդ գպրոցի մի գլուխ գործոցի՝ «Գեառաշէնի աւետարանի» ուսումնասիրութիւնը (*):

Ա.

Աւետարանը մեծագիր է, կազմը 30×23 սմ. մեծութեամբ, կաշեպատ տախտակով, առաջին երեսի զարդարանքը արծաթի բեւեռներով քառանկիւնու մէջ՝ նման բեւեռներից կազմուած մի խաչ մէջտեղում. թեւերի ծայրերը երեք երեք բեւեռներով: Միւս երեսի զարդարանքն ընկած է:

Նիւթը՝ հաստ մագաղաթ հորթի կաշուց՝ 30×22 սմ. մեծութեամբ:

Դիրք՝ բոլորածեւ, միջին երկաթագիր, երկսիւն, $21 \times 6^{1/2}$ սմ., ներքեւ տնահամարներն էլ հետը. տնահամարները փոքր երկարագրով, ինչպէս եւ գրչի ձեռքով կա-

տարուած սրբադրութիւններն ու լրացումները: Տողերը մի գծով, որոնց վերայ գէպի վեր շարուած են տառերը. տնահամարների գծերը աւելի նեղ: Դրերն ընդհանուր առմամբ բոլորածեւ լինելով՝ մի քանի տառերի գծից ցած վերջաւորութիւնները քիչ սրածայր են՝ փ. ք. հ. բառերի մէջ, իսկ միւսներից՝ ր. գ. լ. խ. կ. պ. տների սկզբում իրրեւ գլխատառեր: Մանրակարգման տառերով են սկսուած մեծ հատուածները, հագուազիւտ գէպքում գլխատառին կցուած է մի արմաւենիկի զարդ, գէպի լուսանցքն ուղղուած, որ, հաւանօրէն, նկարիչն է աւելացրել եւ ոչ գրութեան հետ նկարուած: Ոսկի քիչ է գործադրուած բնագրի մէջ. հատուածների առաջին տողը, երբեմն, կամ առաջին մեծ տառը ոսկեով, գործադրուածն էլ փռոսիկ է, այժմ արդէն փայլը կորցրած: Ոսկու փոխարէն մեծ հատուածի առաջին տողում գործադրուած է պարզ կարմիրը, բայց երբեմն եւ ոսկու փռոզով ծածկուած:

Դրիչն է Յակովբ, իսկ սրբադրողը կամ ուղղողը Մխիթար Գոյբայրեցի (2-ում Գոյբայրեցի, 61 ա.), որ լրացումներ ունի բոլորգրով, բառեր կամ փոքրիկ բաց թողած նախադասութիւններ: Դրչութեան ճեղը Հաղբատն է եւ ժամանակը 1211 թ.: Նկարիչն է Մարգարէ եւ կազմուած է Հոռոմոսի վանքում «հրամանաւ հաւր Մխիթարայ»: Ստացողն է Սահակ կրանաւոր եւ յետին քահանայ՝ «աշակերտ սր. ուխտիս Հաղբատայ աղգաւ եւ տոհմիւ ի մեծ մայրաքաղաքէն յԱնույ»:

Բ.

Ձեռագիրը բազմաթիւ յիշատակարաններ ունի, որ մէջ ենք բերում իրրեւ նիւթ Ձեռագրի ծագման եւ պատմութեան համար, զաստորելով ժամանակագրական

(*) Բերուած է մեր ձեռքով, այժմ էջմիածնի մատենադարանում:

կարգով, ըստ հնարաւորութեան եւ անթուականները:

1. 348 ա. Աձեղէն եւ լուսաւոր մատենագրութիւն չորից աւետարանչաց համարարառ եւ զուգապէս միաւորութիւն, զոր նկարագրելին վս. տնաւրէնութեան բանին այ. ըստ քառահոգով վտակացն աղինա աղբերաբար գետահետեալ, ոռոգելով զանդաստանս մտաց հաւատացելոց ի քս., որով հատարելորդ եւ բովանդակապէս, որքան կամ եղև հոգւոյն սրբոյ զամենայն խորհուրդ, զծածուկսն եւ զյայտնիսն արձանացուցին, տալով եկեղեցւոյ աւանդածատուր զբարձրագոյնսն եւ զխոնարհսն տընաւրինաբար խառնմամբ, զոր ընկալեալ ի վերուստ յայտնութենէն զրեցին առանձնապէս եւ զուգաբարբառ, որպէս զի յանցնիւրսն ժամանակ անթերի եւ աննիւղ բողմապատիկ եւ զանազան երախտացն այ. լիցի առ մեզ յիշատակ մինչ ի վախճան:

348 բ.

Որում այսպիսեայ յոքնապատիկ բարեաց բաղձացող եղեալ իմ ամենանուստի եւ տրուպ սպասաւորի տան այ. Սահակ կրաւնաւորի (*) | եւ յետին քահանայի, որ էի աշակերտ սբ. ուխտիս Հաղբատայ աղգաւ եւ տոհմիւ ի մեծ մայրաքաղաքէն յԱնւոյ, սնեալ ի սրբարան ուխտիս ի Հաղբատ, ստացայ զսբ. աւետարանս իմովք արդեամբք առ ի յիշատակ ապագայից ինձ նուաստիս Սահակայ եւ ծնողացն իմոց Ռովմանոսին եւ Կատային՝ եւ երկուց հարազատ եղբարցն իմոց Իպատոսին եւ Առաքելին, եւ իւրեանցն զաւակաց, եւ քերցն իմոց եւ զաւակացն նոցուն, եւ ազգայնեացն ամենից կենդանեաց եւ մեռելոց: Եւ ետու զծագրել զսա եւ կաղմել ներքոյ եւ արտաքոյ յաւրինուածով ըստ իմում կարի, մեծաւ յուսով եւ կատարեալ սիրով: Որ եւ աղբսական մաղթանաւք հայցեմ ի սիրողացդ այ., որք ժառանգորդք էք սրբոյ եկեղեցւոյ եւ սպասաւորք տրուեան խորհրդոյն, յորժամ առնուք զսա ի ձեռս ձեր, զիս զՍահակ

ստացող սորա, եւ զվերոգրեալ ծնաւդսն իմ եւ զեղբայրսն՝ եւ զՍարգիս հոգեւոր ծնողն իմ: զՅակովբոսն եւ զՎարդն: Որպէս զի ձերոյն սբ. աղաւթիւք արժանացուք հանդիպել ի դէպ ժամանակի հանդերձելոցն բարեաց (*) | պատրաստեալոցն ի քս. սիրելեաց անուանն իւրոյ:

Եւ արդ զրեցաւ սա եւ ծագկեալ կաղմեցաւ յամի յորում էր թիւ համարոյն թուականութեանս Հայոց հարիւրոց վեցից եւ նոյնքանեաց տասանց: Իսկ նորոյ չըրջանի միոյ հարիւրոյ քսան եւ ութեակ թուով: Ի սբ. ուխտս Հաղբատայ զծագրեցաւ ձեռամբ Յակովբայ յառաջնորդութեան տն. Յոհաննիսի սրբասիրի, ի թագաւորութեանն Հայոց արեւմտայինն կողման Լեոնի քսասէր թագաւորի, եւ ի սպարապետութեան Չաքարիայ շահնշահի, յորոց յաւուրս ժամանակաց յոյովս կատարեաց ած. յաղթութիւն ի բազում տեղիս, զորմէ այլք պատմեցնեն զայլ ինչ. եւ մեզ վասն զի խնդիր է առ սրբութիւնդ ձեր մատուցանել մաղթանս ոգեհեծ պաղատանաւք, ո՛վ լուսեռամբ բնակիչք սրբոյ ուխտիդ Արջուառձի, առ որ զյոյս հաւատոյ մեր եղեալ զբովանդակ գոյք ծնողաց մերոց եւ եղբարց ծախեցաք եւ շինեցաք զածորնակ սբ. եկեղեցիքս, եւ աւանդեցաք զսբ. աւետարանս յայ. սբ. եկեղեցիքս, որ շինեցաւ ի մէջ ի վանս Առջուառձի: Որպէս զի սբ. եկեղեցեաւս եւ սբ. աւետարանաւս մեք եւ ծնաւդքն մեր, եւ եղբարք եւ ազգականք գտցուք | ողորմութիւն ի քէ. այ. մերոյ ի մեծ եւ ի սոսկալի աւուրն դատաստանի: Եւ որք յիշէք զմեզ բարեմտաբար, գտջիք եւ զուք ողորմութիւն յամենեցունց արարչէն, որ է աւրհնեալ յաւիտեանս ամէն:

Հրամանաւ հաւր Մխիթարայ կաղմեցաւ ի վանքս Հոռոմոսի որոյ ողորմեսցի քս. ած.:

Զկաղմող սորին զԱբրահամ եւ զնկարիչ սորին զՍարգաբէն եւ զողորմութեան խընդրող զՅով. յիշեսջիք յաղաւթս վս. տն. աղաչեմք:

(*) Յիշատակարանի այս առաջին երեսը գրուած է երկաթագրին մօտ արեւելեան բոլորգրով, իսկ այնուհետեւ մինչեւ վերջը բոլորգրով, բայց ոչ կրիկեան:

(*) Յիշատակարանի մէջ, ներկայ կաղմի ժամանակ մտած է երկու թերթից բաղկացած մի այլ յիշատակարան 349 ա — 350 բ, որ կը տեսնենք քիչ յետոյ:

2. 111 բ. Մատթէոսի վերջում, ուղղանկիւն երկաթագրով.

Սբ. առաքեալ և աւետարանիչ բանին հաւեր, ի քոյդ ապաւինեալ բարեխառնութի. աղքատս և մեղաւոր արեղայս Մարգարէս նկարող սորին, սրպէս զի ողորմեսցիս ինձ, նաեւ Սահակայ ստացողի, եւ եղբարւ իւրում Իպատոսին, որ կիսաւրեա եւ յաշխարհէս: Ով զմեզ աղաթիւք յիշէ. ամ. զինքն յիշէ:

3. 111 բ. Նոյն գրով և թանաքով.

Տբ. ամ. ողորմեա Սարգսի կուսակրան քահանայի և եղբար իւրում Շահերոյն և ծնաւդաց իւրեանց ամէն:

4. 173 ա. Մեծ երկաթագրով:

Յակովբ զբիշ յիշեցէք ի տր.:

5. 173 բ. Մարկոսի վերջում նոյն Մարգարէի ձեռքով.

Տբ. ամ. ողորմեա Սահակայ ստացողի եւ ծնաւդաց իւրոց եւ եղբարց, եւ արայ զնոսա հաղորդս քո սրբոցն պսակի: ամէն:

6. 267 բ. Ղուկասի վերջում նոյն Մարգարէի ձեռքով.

Յիշեա քս. ամ. յողորմութե. քում զՍահակ ստացող սբ. աւետարանիս, եւ զծնաւդսն իւր զեղբայրսն և զքոյրսն զՌիմանոսն և զԿատայն, զԻպատոսն և զԱռաքեալն, զԶարհայն և զՀռոմօտիկին, և արայ զնոսա քո սրբոցն զասակից և յնակակից: ամէն:

Նա(եւ) զՎարդն եւ զՅակովբոսն եւ զծնաւդսն նոցա եւ զամենայն ընդանիսն:

7. 347 բ. Յովհաննու վերջում, բուն զբշի ձեռքով, բնագրի գրով և թանաքով:

Փառք բոլորից հաստչի համապատիւ սուրբ երրորդութեանն յաւիտեանս:

Աւրհնութի. որ կարգա

գովութի. որ լսէ

փառք շնորհաւորին

և յիշատակ զբշիս:

Տբ. ամ. ամենակալ նորոգեա իկեանս անծերանալիս զՍահակ ստացաւ սբ. աւետարանիս ANEH: Ամէն,

Բացի այս իսկական յիշատակարաններէ կան և փոքրիկ նկատողութիւններ խորաններէ զերաններէ վերայ կամ բնագրի լուսանցքներում, որոնք ձեռագրի ծագ-

ման պատմութեան համար նշանակութիւն ունին:

8. 10 ա. Խորանի վերին, կապոյտ շերտանակի վերայ սպիտակ զեղաղիր երկաթագրով:

. . . (Տբ.) Ած. ողորմեա Առաքել. (ին ամ) էն

նոյն խորանի սիւներին ձգուած կապոյտ գերանի վերայ, զարձեալ սպիտակագոյն երկաթագրով.

Ած. գթայ ի հոգի Ռիմանոսին ծառայի քո ամէն.

— Նոյն խորանի յատակ կաղնոյ կարմիր գերանի վերայ, օսկեղոյն գրով.

Հոգի ամ. գթայ ի հոգին Իպատոսին ծառա...:

9. 11 ա. Խորանի ճակատի կապոյտ շերտանակի վերայ.

Տբ. յս. ողորմեա Սահակա ամէն:

Սիւների զիսի կապոյտ գերանի վերայ.

Ած. իմ յս. ողորմեա մեղուցեալ ողոյս ամէն:

10. 15 ա. Խորանագարդի տակը ներքեի լուսանցքում, փոքր երկաթագրով.

Տբ. ամ. ողորմեա Մարգարէին, զբշի և նկարչի և Սահակա ստացողի, և ծնաւդաց իւրեանց, ամէն:

11. 175 ա. Ղուկասի սկզբնագարդի լուսանցքում խոշոր, կարմրադեղ ծաղկագրերով, (պատկեր 7).

Սահակայ է գիրքս ի փրկութի.:

Սրանք են այն յիշատակարանները, որոնք կապուած են Ձեռագրի ծագման հետ:

Պ.

Բայց աւելորդ չենք համարում մէջ բերել և այն յիշատակարանները, որոնք Ձեռագրի յետագայ պատմութեանն են վերաբերում.

12. 349 ա. Խոշոր բոլորգիր, միջին երկաթագրի մեծութեամբ.

Սիրոյ զաւրութիւն զերազանց է քան զընութիւն և բարեխորհ արանց անյաղապէս առ ի բարին զնթացս(?) որ առ ամ., մանաւանդ առ որ ամայինն զաւրանայ զիտութիւն և բաց և սրահաց ունի զհոգոյն

տեսութիւն: արհամարհելով զանցաւոր եւ
զապականացու կեանս, որպէս աստանաւոր
տեսաք, յորս ածայնոյն գտաւ բարոյն
տեսութիւն առանց զանդաղանաց, որպէս
սիրեցեալս յայ. եւ յածայնոցս Սարգիս
քահանայ, սնեալ սրբութեամբ ի մէջ եկե-
349 ր. ղեցոյ եւ զարգացեալ ի մէջ իմաստ (ուն)(*)
եւ հոգեւոր տրանց ըստացաւ զկենսաբեր
աւետարանս, զոր քառայնով վտակաւքն
արբուցանէ զտիեզերս, զանձ անպակաս
յիւրկինս եւ յիշատակ յաւիտենից ըստ գրե-
ցելուն, թիւ երանի որ ունիցի զաւտիկ
ի Սիւն եւ ընտանիք իցեն նորայ յեմ:

Արդ երանելիս Սարգիս իբրեւ զիմաս-
տուն վաճառական ի խնդիր եղեալ պա-
տուական մարդարարին եւ զաւտլ զսա ի գա-
ւառին Անոյ մեծայնախ, ոսկեկիր եւ ոս-
կեճաճանչ ծաղկաւք զարդաբեալ, ըստա-
ցաւ զսա ի հալալ (ըն)չից (*) իւրոց ի բա-
րեխալ աւս հոգոյ իւր առ քս. եւ յիշատակ
350 ա. յաւիտենական (**) ծնաւդաց իւրոց եւ
(ըն)ծայեաց (**) զսա Մեծ կողմանց եպիս-
կոպոսարանիս, որ է իւր տեղի սննդեան:
Եւ ի տարօջն: Բ: աւր ժամ նմայ յի-
շատակ կատարեն սրբոյն Սարգսի տաւ-
նին. որ խափանէ, նորա աղզի յանցանացն
պարտական եղիցի. եւ որ զայս աւետա-
րանս ի յեպիսկոպոսարանէս հանել ջանայ
ի յառաջնորդաց եւ կամ յիշխանաց, հա-
նել եղիցի նա յարքայութենէն այ., եւ
որոշեալ հոգով եւ մարմնով ի սր. երորդու-
թենէն եւ նոյովեալ եղիցի: ՅԺԸ. Հայրա-
պետէն: Ընծայեցաւ կենսայ (բե)ր աւե-
տարանս սուրբ Գրիգորիս: Ի թուականու-
թեանս: ՈՂԲ. ի յիշխանութեանս հզարին
Հաստանայ որդոյ Վախտանգայ, եւ հայրա-
պետութեանս տն. Յոհաննիսի: Արդ որք
ընթեռնոյք եւ լուսաւորէք կամ զաղափար
առնոյք, զՍարգիս եւ զՄիսիթար որ գնեաց
եւ երեւր զաւետարանս, յիշեցէք ի սրբա-
փալլ եւ ընդունակ յաղաւթս ձեր, եւ (***)
քս. ած. յիշաւդացդ եւ յիշեցելոցդ ողոր-
մեսցի յիւրում զալըստեան եւ յապագայի
աւուրն ամէն:

(*) փճացած են եւ չեն կարգացուած փակա-
գծի մէջ առնուածները, լրացնում ենք:

(**) Կտրուած է թերթի ծայրը, լրացնում ենք:

(***) Այստեղից մինչեւ պարբերութեան վերջը
նոյն թանաքով եւ հաւանորէն նոյն գրչի ձեռ-
քով, երկաթագիր է:

Ջսակաւ աշխատողս յիշեցէք ի տր-
աղաչեմ:

13. 351 ր. Տարբեր գրիչ, բոլորգրով.

Կամաւ ամենակալին այ. ես տր. Վա-
նակուն գտի հնացել եւ աւերել զսր. աւե-
տարանս եւ ետու վերստին նորոգել ի յի-
շատակ հոգոյ իմոյ եւ ծնողաց իմոց եւ եղ-
բարց, զի որք հանդիպիք կամ ընթեռնուք
մեզաց մերոց թողութիւ. հայցեցէք ի քէ.
որ է աւրհնել յաւիտեանս ամէն:

(Մէկ ու կէս տող բաց եւ ապա դարձ-
եալ նոյն գրով) եւ զիս զբաղմամեղ կաղ-
միչ զՍտեփաննոս սուտանուն քահանա
յաղաւթս յիշեցէք:

14. 174 ր. ՉՍաղմոսիկ քչյն. եւ զիւր
աւագ որդին Մուսայէլ. եւ զՍաղաղիէլն եւ
զմայրն մեր Գոլ խաթուն եւ զհարսն իւր
Հռուժսիմայն եւ զիւր ամ. արեան մերձա-
ւորսն յիշեցէք ի քս. եւ ած. զձեզ յիշէ
իւր միւսանդամ գայլստեանն ամէն. եւ
զնոայրուսիկ սարկուազն մեր Պէկնիէն:

15. 112 ա. Մատթէոսի վերջում, բո-
լորգիր.

Ես անարժան ծառայս այ. Մովսէս
քահ. յետոյ կողմեցի եւ նորոգեցի յիշա-
տակ հոգոյ իմոյ, եւ մարմնոյս իմոյ եւ ամ.
արեան մերձաւորաց իմոց որ ի քս. եւ
հանգուցեալ, աղաչեմք զձեզ ով զսաք լու-
սերամից, յորժամ հանդիպիք յայսմ սր.
աւետարանիս, յիշեցէք զիս զՄովսէս քհ.
եւ զհայրն իմ զՍաղմոսի քհ., եւ զմայրն
իմ զՏիկին, զեղբայրն իմ զՏոնիկ եւ զաւա-
կին իմոյ Վարդանայ եւ զմայր սորին զՇահ-
րիկ:

Յերես անկեալ աղաչեմ զձեզ ով զսաք
լուսերամից եւ մանկունք եկեղեցւոյ, յոր-
ժամ կարդայք կամ օրինակելով ջոնայք,
յիշեցէք զիս զՄովսէս քահայս. եւ ած. որ
առատ է ի տուրս բարիս, պարգեւեսցէ ձեզ
յիշողացդ եւ մեզ յիշեցելոցս առ հասա-
րակ ողորմեսցի: Ի թվ. որ կազմեցաւ սր.
աւետարանս ձեռամբ անարժան ծառայիս
այ. Սարգսիս յիշեցէք ի քս.: ՊԼԲ-ն. էր
մահեկի ամսի ԻԶ-ն էր որ կազմեցաւ: Որ է
սր. աւետարանս Մեծախորմանց խաչինոյ
եպիսկոպոսարանէն մայրաքաղաղէն իշխա-
նուր. պարոն Ջալալին եպսութիւ. տր.
Գրիգորին Գեաւքաբեցին: Ով որ կտրելով

ջանայ կամ հանելով ի հայրանական (?) աթոռոյն, նոյնպէս ինքն ի քսէ. կտրեալ և հետացեալ ամէն:

16. 111 բ. Շեղաղբին մօտ բողոքողով. Թանուն այ. (?) ևս Ովանէս ու կողայկիցս իմ Թանդուղ տվինք մեր աւժաբուբ. զմեր որդիս Մարգարէ հոգոյ որդի Մովէս(?) քհն. մինչև մահն որ երէց առնէ վկայուր. Արուկանայ Ալիիկայ որդոյ, Բեկիկայ Խոչոտայ Լարեցի. զինչ մդ. որ դայս բանս խարանէ: Յժմ: հյ. կապ. ի թվ. ՊԼԶ.:

Ես Խաչատուր երէցս վկայ, որ զգիրս գրեցի:

17. 111 բ. Անվարժ շեղաղբով. Թանուն այ. ևս Սարիսուքա Մայլիքայ որդի միաբանեցայ սբ. աւետարանիս ու տուի զիմ աղջիկս զԷսան Մուսէս իրիցոյ, ով խարանէ դատի այ. ով կարգէք լի բերանով ասացէք, ած. ողորմի Մայլիքայ ամէն. զԱրութէն պահեսցի խորին ձերութենն:

18. 173 բ. Մարկոսի վերջում, բողոքողով.

Բարէխաւսութբ. սբ. ածածնին և ևս. կենսատու խաչին թողցէ զանցանա պարոն Ուլուխաթունին, զներկին և զաններկին, զկամային և զանկամային:

Զի յոյժ հնացեալ էր սբ. աւետարանս և ևս նորոգել զսա ի ժամանակիս, որ է Մատթան եկն Թավրէզ: Թվ. ԶԽԶ. և որ հանդիպիք, յիշէք զպրն. Ուլուխաթուն և զիւր ծնաւդսն. և ած. ողորմի ա(սա)ցէք նոց.

Եւ զիս զհեմ արժան ծառայս զՏիրաւաքս յաղաւթս յիշեցէք և իշողքդ արժանի լիցիք արքայութենն այ.:

Յիշեցէք և զԾահրիարն և զամ. արեան մերձաւորն իւր:

19. 112 տ. Ես Շնահաւորիկս միաբանեցայ սբ. ուխտիս Մեծ կողմանց աթոռոյս, յաղաւթս յիշեցէք և յետ կատարման իմոյ հանդիստ իմ աստ լիցի:

ԳԱՐԵԴԻՆ ԱՐԲԵՊՍ. ՅՈՎԱՆՓԵԱՆ (Շարունակելի)

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ԽԻՐՊԷԴ ՖԱՅԻԼԻ (Pella) ՎԱՆՔԻՆ,
ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԵՒ ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏԱՆ
ՆՈՐԱԳԻՒՏ ԱԻԵՐԱԿՆԵՐԸ
(Ե. ԿԱՄ Զ. ԴԱՐ)

Երեսուղէմի ամերիկեան հնախօսական պարբերաթերթը Palestine Exploration Fund անուամբ, վաթսուն և վեց տարիներէ ի վեր հմտալից յօդուածներով կը հրատարակէ Պաղեստինի պեղումներու հետեւանքով յառաջ եկած բոլոր հնութիւնները՝ այնպէս որ Պաղեստինի պատմութիւնը մեծ զարգացում ունեցած է նոյն ժամանակամիջոցի մէջ կատարուած հետազոտութեանց և հրատարակութեանց շնորհիւ. Պաղեստինի նոր պատմութիւնը շատ բան կը պարտի նոյն պարբերաթերթին. մենք ալ շատ օգտուած ենք անոր թանկագին հրատարակութիւններէն և կը փափաքինք որ մեր Սիոնի ընթերցողներն ալ անմասն չմնան նոյնին գեղեցիկ և օգտակար հրատարակութիւններէն. ուստի պարբերաբար պիտի հրատարակենք հնախօսական կարեւոր յօդուածներ, որոնցմէ մին է ներկայ յօդուածը (1934 Յունուար), որ կը խօսի Խիրպիյի Ֆաիլի (Pella) Ե. կամ Զ. դարուն շինուած վանքի մը, եկեղեցիի մը և գերեզմանատան մը և այլ շէնքերու նորագիւտ աւերակներու մասին, որուն հեղինակն է John Richmond, յօդուածս ունի հետեւեալ զլխաւոր բաժանումները. Ա. — Տեղագրութիւնը, Բ. — Վասի ձիւմ - կը - Մոզի հիւսիսային կողմի այրերը, Գ. — Գերեզմանատունը, Դ. — Շէնքերը, Ե. — Խնայեցիկ:

Ա. ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Խիրպիյի Ֆաիլի, որ իր անունին տակ կը բովանդակէ հին վայրին ամբողջութիւնը՝ թէ և անցուկ կերպով միայն զորոգըրելի այն բարձրութեան՝ որուն վրայ կառուցուած է արդի գիւղը. ան հաստատուած է համանման Յորդանանի մօտ Պէյսանի գիւղին: Ընկած է Աճուռի գլխաւոր

լեռնաշղթային ստորոտը՝ որ թեթեւ կերպով կը բարձրանայ բուն Կորի վրայ. ան կը կենայ Ֆահլիլի դարաւորին կամ Թապաքաթին վրայ: Թապաքաթը կը բարձրանայ սեպածեւ՝ թէ և բոլորովին ցած ապառաժով մը Կորի գաւառէն, և գէպի ետ՝ կը տարածուի Արեւելքի կողմը, զրեթէ համահաստար Աճլունի լեռներուն ստորոտէն զրեթէ մէկ մղոն: Կը տարածուի ան հարաւ և հիւսիս Սէյլ - էլ - Համմահէն գէպի Վատի ձիրմ - էլ - Մոզ, մեծ տարածութեան մը վրայ, զրեթէ մէկ ու կէս մղոն. Անդր-յորդանեան լեռներուն այս կողմերուն համար կը զրաւէ նշանաւոր դիմադրի մը: Ան կրնայ յստակ կերպով բոլորովին դառնուի Աֆունի մօտ Նապարէթ - ձէնին ճանապարհէն: Այս տափարակ սարահարթին հարաւային արեւելեան անկիւնին մօտն է զիրքը հին Բելլայի. ան կը պարունակէ երկու կամ երեք յստակ կերպով ցոյց տրուած բաժանումներ. — առաջին, բուն Խիրպէզ Ֆահլիլը, որ է ցած, տափարակ գագաթով լեռ մը, հիւսիսի և հարաւի վրայ սեպածեւ կողմերով և արեւելեան ու արեւմտեան ծայրերուն վրայ գաւառներով, կոշտ եռանկիւնի է ան, արեւմտեան վերջաւորութեան վրայ բուրձ ծայրով մը: Փոքր ինչ կը բարձրանայ ան Թապաքաթի հաւասարութեան. բայց որոշակի բարձր է Վատի ձիրմ - էլ - Մոզէն վեր. մինչ անոր անմիջական հարաւ կը գտնուի 160 մէր տարածութեամբ գաւառ մը՝ որմէ կը բղխին Այն - էլ - ձիրմի աղբիւրները: Այս տեղւոյն երկրորդ կարեւոր բաժանումը Թեյլ - էլ - Հիւսն, որ ինչպէս Շիւմաքէր կը թելադրէ, հին քաղաքին Ակրորոյի զիրքը կրնայ ըլլալ: Ան խիստ սեպածեւ կը բարձրանայ հովտին հարաւային կողմը, անմիջական հակառակ կողմը Խիրպէզի և անոր շուրջը մեծ բարձրութեամբ աշտարակներուն, անոր կողմերը սեպածեւ ժայռեր կան մօտնաւորապէս հարաւի և հիւսիսի կողմերը, և կապուած է նեղ պարանոցով մը արեւելքի լեռներուն. բայց այս պարանոցէն սեպածեւ ժայռ մը կարեւոր է գագաթը հասնելու համար: Այս զիրքը կրնայ նկատուիլ անառիկ: Փոքրիկ օրրակներու շղթան կը պահպանէ Խիրպէզը հիւսիսային արեւելեան անկիւնին վրայ. ասոնք են Թիւլիլ - էլ - Թապաքաթ և ձէպէլ - էլ -

Խաս որ կը պարունակեն արեւելեան գերեզմանատունը. Այս ձէպէլը Աճլունի արեւելքը արագօրէն կը բարձրանայ: Այս շղթան ցած հովիտներով կը բաժնուի Խիրպէզէն: Խիրպէզի արեւմտեան և հիւսիսային կողմերը կը տարածուի Թապաքաթի տափարակ տարածութիւնը: Բելլայէն գացող հին ճանապարհները կը թուին երեք. մին՝ որ կ'առաջնորդէ Սիւթթայիս՝ Պաղիլի քաղաքին հարաւէն կ'երթայ գերեզմանատուն և Կորի ստորոտին փոքրիկ ձորին մէջէն, որ միակ գաւառային է Թապաքաթէն գէպի Կոր շրջակայքին՝ կառքով փոխադրութեան երթեւեկութեան համար: Երկրորդը՝ կը գնայ Վատի - էլ - Թանթուր որ հետք թողած է հովտին մէջ նոր ինկած քարայտակին վրայ, որ այժմ ալ շատ յաճախուած ճանապարհ մ'է գէպի Պէյթ Խալիս: Երրորդը՝ Բիւֆր Ապիլի ներկայ ճանապարհն է, որ կ'երկարի Թեյլ - էլ - Հիւսնի հարաւային արեւմուտքը, որ կը գնայ գէպի հարաւ երկայնութեամբ բլուրներու պարունակելով հարաւային գերեզմանատունը և կը դառնայ գէպի աջ սեպածեւ ձոր մը, և անմիջապէս Բիւֆր Ապիլ: Ասիկա ճանապարհ մը նկատելու պատճառներն են, առաջին՝ ան կ'երթայ Բիւֆր Ապիլ, որ նոյն ինքն կը պարունակէ հիւսիսային յիշատակներ, և երկրորդ՝ հոն կը գտնուի սիւն մը քառակուսի «վէգառ» մը Բիւֆր Ապիլի ճանապարհին վրայ: այս պատճառները բնականաբար կատարեալ համոզման չեն տանիր:

Վատի - էլ - Թանթուրը՝ որ յամբաշարժ կը գնայ գէպի վեր արեւելեան հարաւ, Այն - էլ - ձիրմէն, նեղ է և ժայռուտ, և ուրկէ միայն ջուր կը կրնն անձրելի եղանակին. Թեթեւ կերպով կը տարածուի Խիրպէզ Ֆահլիլի և Թեյլ - էլ - Հիւսնի միջև գտնուած փոքրիկ գաւառ՝ որ աղբիւրներ կը բղխին ջուր հայթայթելու համար Սէյլ - էլ - ձիրմի: Այս գաւառը գարձեալ կը տարածուի զրեթէ քառորդ մղոն և հոն կը վերջանայ Թեյլ - էլ - Հիւսնի արեւմուտքը: Առուակները գաւառային կը թափին գաւառին արեւմտեան ծայրը և միեւնոյն ժամանակ հովիտը մեծապէս կը նեղնայ. թէ և բաւական տարածութիւն կը թողու Զաղագքէն քիչ հեռու մշակութեան համար: Հովիտին այս կողմերը սեպածեւ ժայռեր կան:

հիւսիսային կողմինները ուղղանկիւն են, եւ միայն դիւրաւ մատչելի երկու կողմերուն, իրարկէրի վերոյիշեալ ջրաղացքին անմիջապէս արեւմուտքը: Հարաւային կողմը, թէեւ ժայռուտ նկարագիր չունին մասն հիւսիսայինին, տակաւին զառիվայր է, բացառութիւն ըլլալով մշակեալ զաշտին հարաւը:

Բելլայի արդի գիրքը հնախօսական նկարագրութեամբ կարեւորութիւն չունի: Ամենէն կարեւորն է Վատի Համմէհի հանքային աղբիւրը: Աս հովիտ մ'է որ կը սահմանէ հիւսիսային Թապաքաթը եւ գրեթէ մէկ մղոն կամ քիչ աւելի իրարկէրի Գիւնիւնէն հետեւ է. աղբիւրը Բելլայի հանքային աղբիւրներէն տարրեր է, մինչեւ հիմակ կը պահէ իր հանքային նկարագիրը. եւ զաւառին արաքները բազմութեամբ կը յաճախեն անոր առողջապահական յատկութեան համար: Հոն՝ աղբիւրին մօտ կան Հոռովմէական պատեր, եւ արդի բաղնիքը՝ որ փոքր բոլորէ շէնք մ'է եւ որ կը շրջապատէ այժմու աղբիւրը, մասամբ շինուած է հին քարերով, որոնցմէ մին կը կրէ արձանագրութեան մը գրեթէ չորս գրերուն նշանները, որ ջրին հաւասարութենէն ցած են եւ գրերը չէ կարելի զանազանել: Կորի մէջ Թապաքաթի ժայռին ճիշդ ստորոտը եւ Պէյսանի ներկայ ճանապարհին մօտը, լաւ որմադրութեամբ հին ջրանցքի մը լաւ պահպանուած մնացորդները կան որ ջուր կը տանին դարձեալ ջրաղացք մը որ այժմ գոյութիւն չունի:

Կորի գիմացի Թապաքաթի ժայռերը կը պարունակեն բազմաթիւ այրեր. անոնց ցածերը գտնուածները Պետեվիներու կողմէն իբր գոմ կը զործածուին, իսկ գէթ բարձրիններուն մէջ հին ժամանակները հաւանական է որ բնակութիւն հաստատուած են:

Բ. ՎԱՍԻ ԺԻՐՄ ԷԼ ՄԱԶԻ

ՀԻՒՍԻՍԱՅԻՆ ԿՈՂՄԵՐՈՒ ԱՅՐԵՐԸ

Շուամքէրի յատակադին վրայ իբր «մենակեացներու խուցեր» ցոյց տրուած են եւ հաստատուած են անոնք ժայռին ցած զառիվայրին վրայ. ոչ ուրեք աւելի քան երեք միգր բարձր, հովտին հիւսիսային կողմին գրեթէ մէկ մասին շուրջը: Երբ մենք այցելեցինք հոն, փակուած գտանք

զանոնք. եւ վաւերական ստուգութիւն մը չկայ թէ անոնք արուեստական են կամ բնակելի: Շուամքէր կը նկարագրէ զանոնք իբր մենակեացներու խուցեր, եւ կարող եւզած է անոնցմէ միայն մէջ մասնը եւ անտարակոյս կարծած է թէ անոնք բնակելի եւ արուեստական այրեր եղած են: Այս այրը անտարակոյս արուեստական սենեակ մ'է զոր այժմ ալ արաքները կը զործածեն իբր մթերանոց, եւ երբ այցելեցինք հոն ամբողջապէս լեցուած էր յարգով: Եթէ այս նոյնացումը ուղիղ է. Ա. եւ Բ. անցքերը (տես Շուամքէրի յատակադին) նոր փակուած են եւ զուրը հինգ ոտք բարձր, թեթեւ կերպով լայնացուած են:

Արեւմուտքէն հիւսիս, հովտին ստորոտը բարձր է եւ աւելի ժայռուտ. եւ ծածկուած են բազմաթիւ այրեր կամ ներքնուղիներ, որոնց մէկ մասը դժբաղտաբար անմատչելի է: Կարելի է որոշ հեռաւորութենէ մը մագլցիլ եւ հասնիլ անցքերուն կամ ներքին ուղիներու երկուքի բաժնըւած խումբերուն:

Շուամքէր կարողացած է մասնը մինչեւ 60 ոտք այս ներքնուղիներուն մէկ քանիններուն մէջ. այժմ անոնք մատչելի են հեռաւորութեան քան կէսը: Ան զգացած է նաեւ օդի պող հոսանք մը ստաւանդի ներքին կողմէն, որ անոր կարողացուցած է սոկալու երկիւղալի հօտին: Հօտը մինչեւ հիմա կայ բայց օդին հոսանքը յայտնի չէ: Այն աստիճանները զոր յիշատակած է ան, ներքնուղիներու այցելութեանց ժամանակ աղբիւսին մէջ թաղուած էին:

Անցքերու ընդհանուր երեսոյթը արուեստական կը թուի. ձեւով աւելի կամ նուազ կանոնաւոր են. բայց ասոր որոշ ապացոյց չկայ թէ այդ ձեւը յառաջ եկած է զործիքի նշաններէն կամ որմադրութենէն: Ներքին ուղիները գրեթէ մէկ միգր բարձր են դրան մօտ եւ գրեթէ նոյնը լայնութիւն. լայնութիւնը արագօրէն նուազելով 60-70 սմ. եւ սպա կը մնայ անփոփոխ: Բարձրութիւնը [կը նուազի անխախտ, եւ աւելի քան տասը միգր չէ կարելի մասնել: Ներքնուղիին շուրջը զառնալով՝ մէկը կըրոնայ հասնիլ միւս ապառաժին զիմացը՝ ուր կը գտնուին բազմաթիւ այրեր որ ամէնքն ալ բնական կը թուին: Մարդկային աշխատանքի կամ բնակութեան հետք չի գտ-

նուիր բացի պետականներէն՝ որ ըստ երեւոյթին, իբր տպաստան երբեմն կը դործածեն զանոնք:

Հովտէն վար իջնելով կը հանդիպինք ուրիշ հանքային ցամքած աղբիւրի մը, արարական զործ՝ համանման անոր որ կը զանուիր Խիրպէղի ստորոտը և նկարագրած է զայն Շուճաքէր: Ասոր ճիշդ արեւմտ: քը, Կորի բացուածքին մօտ կայ հին քարահանք մը որ յստակ կերպով զործիքնուրու նշաններ կը կրէ:

Այս այրերուն մէջ ներքնուղիները աւելի շահադրողական կը թուին ըլլալ, փոքր ծախքով մը կը մաքրուին: Անոնք կրնան հայթայթել, բացի Խիրպէղի և զերեզմանատանց պրպտումներու լայն սանդուղէն, լաւագոյն բաղդը Բեկլայի հնախօսական զիւտերու նախնի Դրիստոնէական կեանքին համար:

Գ. ԳԵՐԵԶՄԱՆԱՏՈՒՆՆԵՐԸ

Խիրպէղ Ֆահլի հին տեղւոյն գերեզմանները շատ ընդարձակ են. գերեզմաններ կը գտնուին հին քաղաքին ամէն կողմերը, զժրադղարար ամէնքն ալ կանոնաւոր կերպով կողոպտուած: Կարեւորութեամբ առաջինը, և հաւանաբար թուականով ամենէն հինը բլուրներու ստորոտը կը տարածուի Դիւֆր Ապլի գոցող ճանապարհին տրեւելքը: Երբ Շուճաքէր 1887 ին այցելեց այս տեղ, դամբանները աւելի լաւ պահպանուած էին քան այսօր. հիմակ չեն երևնար բարաւորները, միայն երկու զրուներ կան իւրաքանչիւր տապանի մօտքին աջ կողմը: Գերեզմանները մասամբ ժայռոտ սենեակներ են կեղրոնական սենեակով եւ խցիկներով (kokim), մասամբ նեղ տապաններ, երբեմն վիճափոր, երբեմն ալ կակուղ ժայռի մէջ փորուած և քարով հիւսուած: Գերեզմանական այրերը ըստ երեւոյթին ձմեռ ատեն կը զործածուին իբր զոմ այծերու և ոչխարներու, կամ իբր բնակարան արարներու. իւրաքանչիւրին ցոյց տրուած նշանները նոր են, բայց ո՛չ այժմու բնակողներունը՝ երբ 1933 Յուլիսին քննեցինք: Հետեւեալը նկարագրութիւն մ'է այս տասն և մէկ տապաններուն:

Ա. Տապան. — Կեղրոնական սենեակ խցիկներով. հինգը հարաւ, չորսը հիւսիս, ծախին կեցած ժայռէ կեղրոնական սիւն

մը, ժայռէ «յնարաններ» արեւելեան ծայրէն ձախին զուրս ցցուած դէպի սենեակը:

Բ. Տապան. — Նոյնանման Ա. Տապանին, փոքր, իւրաքանչիւր կողմը չորս խցիկներ առանց յենարանի, ամէնքն ալ հոգով փակուած չափելու համար:

Գ. Տապան. — Կեղրոնական սենեակ մը խցիկներով. հարաւային և հիւսիսային իւրաքանչիւր կողմերը հինգ, և երկու՝ արեւելեան ծայրը. երկու քառակուսի սիւններ՝ ձախին կեցած: Պարզ դամբարան մը երկու սիւններուն միջև, որ կը զործածուի իբր մուր արծերուն համար:

Դ. Տապան. — Կեղրոնական սենեակ խցիկներով, հինգ դէպի հարաւ, չորս՝ հիւսիսային կողմը, արեւելեան ծայրը երկու աղեղ-աթոռակ գերեզմաններ (Arcisolia): Ժայռէ քառակուսի սիւն մը՝ ձախին կեցած: Դուռը լայնցած է արարներու կողմէ կամ ժայռին անկումովը:

Ե. Տապան. — Դրան զրանդիները իրենց տեղն են, բայց բարաւորը և նախասենեակի առաստաղը ինկած են: Այս առաջին տապանն է նախասենեակի մը սահմանեալ հետքերով: Կեղրոնական սենեակը համանման է նախնիթացին: Այս տապանին մէջ կար բորբոսած դամբարան մը, նաև մեռած այծ մը, որուն պատճառաւ երկար արգիլուեցայ զիտնալու համար թէ հոն արձանագրութիւն մը չկայ:

Զ. Տապան. — Միւսնոյն կերպով լայն տապան մը: Բնակութեան նպատակաւ արարներուն կողմէն լայնացուցով կորսնցուցած է իր նկարագիրը:

Է. Տապան. — Բնակութեան համար արարները լայնցուցած են: Ժայռին մէջ հաստատուած դամբարանին մէկ մասը պահուած է մուրի զործածութեան համար:

Ը. Տապան. — Դրան զրանդիները եւ դուռը տեղն են. բարաւորը լինցած է: Արարները լայնցուցած են, երկու դամբարաններ, մին աղու համար, երկուքն ալ կատարելապէս բորբոսեալ ռուջ բոլոր:

Թ. Տապան. — Խիստ լայն, երկու սենեակներ, արարներուն լայնացումին պատճառաւ ձեւը կորսնցուցած է. կը զործածուի իբր զոմ:

Ժ. Տապան. — Կիսաշրջանակի ձեւով. կարելի է ի սկզբան չլջանակաձեւ էր. ժայռին անկումովը պղտիկցած է, առաստաղը

գմբէթածեւ, մերձաւորապէս երեք մեղր տը-
րամագլխով: Կը գործածուի իբր խոհանոց:

ԺԱ. Տապան. — Ժայռը ինկած է եւ
մուտքն ալ կործանուած, ինչպէս նաեւ այս
տապանին հարաւային կողմի ամբողջու-
թիւնը: Դրան գրանդին մէկ կտորը կը մը-
նայ: Կը թուի թէ հոն կային աստիճան-
ներ որ վար կը տանէին դռնէն տապանին
յատակը: Կային երկու աղեղ-աթոռակներ
(Arcisolia) պատերու արեւելեան եւ հիւսի-
սային իւրաքանչիւր կողմերը:

Ստոյգ կը թուի թէ այս գերեզմանա-
տան մէջ պեղումներով չէ կարելի բան մը
շահիլ: Դերեզմանական այրերը բոլորն ալ
արարներու կողմէն բացուած են: Քանի մը
փոքր տապաններ կարելի է գտնել անա-
ղտոր, բայց հաւանական է փոքր բան մը
շահիլ կամ ոչինչ:

Ուրպէզի արեւելեան փոքր բլուրին
գերեզմանատունը կը թուի թէ նկարագրով
աւելի յետին է քան այն որ ճշգրտաւ նը-
կարագրուեցաւ: Շատ քիչ տապաններու մէջ
մտնել թոյլատրուած է. ծանծաղուտ որմա-
դրութեամբ տապաններ գերակշիռ են. լաւ
պահպանուած վիմափոր աղեղ-աթոռակի
ձեւով գերեզման մը կայ: Դամբարաններու
կտորներ եւ դրան սեմեր շուրջանակի ցըր-
ուած են:

Ա. Տապան. — Փոքր յատակ տապան
մը, առաստաղը գմբէթածեւ, մուտքը գա-
ղաթէն է:

Բ. Տապան. — Վիմափոր տնիւ տապան
մը, ընդհանուր յարմարութեամբ համանը-
ման երկրքովի Պղնձի դարու տապաններուն:

Գ. Տապան. — Բ.ին նման, բայց հիւ-
սիսային կողմէն մուտքով մը:

Դ. Տապան. — Բ.ին եւ Գ.ին նման:
Ե. Տապան. — Այս տապանին մէջ դը-
րան տեղը կը մնայ. դռուը կ'երեւի թէ ին-
կած է դէպի ներս: Առանց փորելու ան-
կարելի է մուտքը:

Զ. Տապան. — Աղեղ-աթոռակի ձեւով
տապան, լաւ պահպանուած:

Է. Տապան. — Այս տապանին մէջ գո-
ղերը մտած են Զ. տապանին արեւելեան
կողմէն ծակ մը բանալով: Մուտքը հիմակ
ալ անկարելի է:

Հոս կան շատ մը փոսեր՝ որոնց մա-
կերեսին վրայ կը տեսնուին ուրիշ տա-
պաններու գիրքեր, եւ պեղումները հոն կըը-

նան երեւան բերել քանի մը անաղարտ
գերեզմաններ:

Թիւիւր-էլ-Թապաքաթի մէջ ալ կան
գերեզմաններ, թէեւ նուազ տարածուած
քան վերոյիշեալ երկու տեղերը: Դամբա-
րաններու քանի մը կտորուանքներ կը տես-
նուին էլ Համմայի ճանապարհին մօտ: Ա-
րեւմտեան Թելլի մէջ տապաններու տեղե-
րը ցոյց տուող փոսեր կան: Արեւելեան
գերեզմանատան մէջ Զ.ին տիպով տապան
մը կրնայ անոր շարքին մէջ նկատուիլ,
բայց ոչ բոլորովին, վասնզի Զ.էն աւելի
փոքր է եւ նուազ լաւ պահպանուած: Ա-
րեւմտեան Թելլի հարաւային զառիվայրին
վրայ թեթեւ որմադրութեամբ պատեր կան:
Արեւելեան Թելլիին հարաւային զառիվայրը
քանի մը քարով ծածկուած երեսիւսիկ տա-
պաններ կան, բայց չահագրգռական չեն:

Ուրպէզի արեւմտեան լայն տափօրակ
տարածութիւնը եւ Վատի ձիւրմ-էլ-Մոզլի
հիւսիսային կողմը կայ լայն գերեզմանա-
տուն մը որ կրնայ սահմանակցիլ Սիւրթո-
պոլսի հին ճանապարհին երկու կողմերուն:
Այս ամբողջ գերեզմանատունը հիմակ կը
վարեն հունձքի համար եւ հաւանաբար տա-
պաններէն շատերը այս կերպով փճացած
են, նոյնիսկ գերեզմանակրկիտներէն պահ-
պանուածները, թէպէտեւ արարները շատ
խոր չեն վարեր, հաւանական է որ բուռ-
կան խանգարած են երեսիւսիկ տապանները
որ սովորական են Բելլայի մէջ: Այս գե-
րեզմանատան փոքրիկ մնացորդներ, հա-
ւաքուած քիչ մը սիւնի կտորներ, կոտ-
րուած կոշտ դամբարաններ, երկու մահա-
ձաններ ու շատ ճոյճած հետքերը, կարելի
է կարգի դնել համացոյցով մը:

1. Երեք սիւնի պատուանդաններ «վէզ» ձե-
ւով, ծանօթագրուած Շուրմաքէրէն:
2. Երկու պարզ դամբարաններ, կոտրած.
այս տեղերը զործածուածներէն աւելի
խնամով աշխատուած:
3. Փոքրիկ մահարձան:
4. Կոտրած հինգ դամբարաններու խումբ:
5. Ուստ լաւագոյն որմադրութեամբ լայ-
նագոյն մահարձան, մերձաւորապէս եօ-
թը մեղր, անորոշ երկայնութեամբ:
6. Երկու կոտրած դամբարաններ:
7. Քանի մը տապաններ որմադրութեամբ
շինուած Պաղիլիքային մօտ:

Շար. ՄԿՐՏԻԶ ԵՊՍ. ԱՂԱԽՆՈՒՆԻ

Ն Ի Ի Թ Ե Ր

ՊՈՒԼԿԱՐԱՅԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ

(Շաբ. Սիոն 1934 հջ 56 էն)

Թոնովայի Հայոց Եկեղեցին.

Հին հայ գաղութներու տառնքը ընդհանրապէս եկեղեցին ըլլալով՝ հոս պիտի տամ բոլոր ինձի ծանօթ պատմական արեւելաները որոնք Թոնովայի եկեղեցւոյն պատմութեան կը վերաբերին⁽¹⁾։

Հայ եկեղեցւոյ գոյութիւնը Թոնովայի մէջ շատ հին ժամանակներէ գոյութիւն ունեցած ըլլալը զոր ենթադրեցի քիչ առաջ, տարբեր տեղ ալ կը վիճայի։ «Շահեկան պիտի ըլլոր ապահովաբար ուսումնասիրութիւնը հին Պուլկարիոյ մայրաքաղաքը՝ արդի Վելիքո-Թոնովայի մէջ քանի մը տարի առաջ (1914 էն) կատարուած պեղումներուն միջոցին երևան հանուած փոքր եկեղեցի մը աւերակները, որուն մասին այն ատեն զրոյց չըջեցաւ թէ հին հայ եկեղեցի մըն է»⁽²⁾։ Դժբաղդաբար աւելի մանրամասնութիւն չի տրուիր։ Ես ալ լիմացած էի որ պեղումներու ընթացքին լոյս եկած այս եկեղեցին եօթը խորաններ ունէր։ 1931 ին հոն իմ այցելութեանս ընթացքին այդպիսի չէնքի մը աւերակները չգտայ։ Եւ քաղաքին թանգարանի և հրնութեանց վարիչ Պր. Նիքոլով որեւէ տեղեկութիւն չկրցաւ տալ ինձի ատենց մասին։ Արդեօք չփոթութիւն մը կայ, ի վիճակի չեմ որոշ բան մը ըսելու։

Ինձի ծանօթ հնագոյն յիշատակարանները 1659 էն են, որոնք Ս. Աստուածածնայնութեամբ եկեղեցի մը կը յիշեն Թոնովայի մէջ։ Ատենցմէ առաջինը փորագրուած պղտիկ մարմարեոն քարի վրայ

(եւ եկեղեցւոյն աջակողմեան պատին մէջ զետեղուած) քանդակուած խաչ մը որուն վրայ գրուած է եկեղեցւոյն շինութեան թուականը ՌՃԸ (1659)։ (2) Իսկ ուրիշ մ'ալ կա՞յ մը որուն չորս ծայրերուն վրայ զըրուած են ՏՐ. ՅԱ. ՔԻ. ԱՄ. համառօտագրութիւններն եւ Յիշատակ է մահտեօի Մաղաքին որդւոյն, ՌՃԸ (1659) թուականը։ (2) Թէեւ այս յիշատակարաններուն մէջ ուղղակի Ս. Աստուածածնայն անունին չենք հանդիպիր, բայց յաջորդ և մօտիկ յիշատակարանները, որոնք պիտի տամ, կը յիշեն որովակի։ Այս յիշատակարաններէն ոչ միոյն հանդիպեցայ 1931 ին այցելութեանս միջոցին։ Գ. Յիշատակարան մ'ալ «Ս. Աւագան — Յիշատակ այս Աստուածածնայ. . . Տէր Յովաննէսին Թոնովայի ՌՃՄԱ. (այսպէս. 1662 ?) ամէն»։ (2) Նախ թուականին ընթերցումը սխալ է կամ թէ տպագրական վրիպակ եւ ՌՃՄԱ. (1662 ?) պէտք է սրբագրել ՌՃՄԱ. (1702)։ Բայց կարեւորը սա է որ ես ալ 1931 ին Թոնովայի կիսաւեր եկեղեցւոյն ձախ կողմը գտայ Ս. Աւագանը պատին մէջ ազուցուած, մարմարեոնէ, սա խորաքանդակ արձանագրութեամբ.

Յշտկ է Աւագանս...

... Սը Ածածնայ

վասն հոգւոյն Տէր Յո

վաննէսի Թոնովու

ու իրիցկնոջն Մարիամին։

Ես թուականի չհանդիպեցայ այս աւագանին վրայ, և արձանագրութեան ձևը աւելի ԺԸ. դարու պուլկարահայ յիշատակարաններուն կը պատկանի քան թէ ԺԷ. դարու կէսի արձանագրութեանց ձևին։ Կարելի է որ 1662 ի յիշատակարանով այդ աւագանը իմ տեսածս չըլլայ, սակայն ատիկա անհաւանական կը թուի ինձի։

Դ. յիշատակարան մըն է Աստուածածնայն խորանին պատկերին յիշատակարանը։ «Յիշատակս Շոռոթեցի Տէր Օհան որդի մհ. Մկրտումին Ս. եկեղեցւոյն դուռն Թոնովայու ի թվին ՌՃԻԵ (1676)» (2) 1931 ին այս պատկերին մասին սա տեղեկութիւնները կրցայ հաւաքել. 1913 ին Ս. Աստուածածնայն կարը արդէն լքուած Թոնովայի եկեղեցիէն պուլկար թանգարանի կեդրոնական վարչութիւնէն իբր հնու-

(1) Կարապետ առաջ քաջանայ Պայասեան իր մէկ հրատարակութեան մէջ Ռուսուզ 1902, լուսանցքին տակ կը գրէ. «գաւառիս հռովմէադատան ալանաց արքեպիսկոպոսն պնդագոյնս վիճեաց ընդ իս՝ վասն հայ եկեղեցւոյն Դուովայի՝ կաթողիկոս լինելու»։ Այս մասին ինձի տարբեր տեղեկութիւն պակսեցաւ։

(2) Տեղեկագրութիւն Դրասիրաց եղբայրութեան 30 ամեայ գործ. (1883-1913) Ֆիլիպէ, Տգ. Կ. Պոլիս Թ. Աստուրեան եւ Որդիք 1914, էջ 7։

թիւն կ'ստացուի, անշուշտ ձրի, եւ հայ եկեղեցիէն կը փոխադրուի թանգարան մէջ առժամեայ չէնք մը. անկէ Սօֆիայի պուշկուր պետական թանգարանը փոխադրելու համար, սակայն զժբախտաբար չփոխադրուած՝ չէնքը եւ նկարը կ'այրին: Կը հաւաստուի որ Ռուսճուզի ազգ. իշխանութեանց համաձայնութեամբ եղած է այս նուիրատուութիւնը: Վերոյիշեալ Դ. Բոգ յիշատակարանը անշուշտ առնուած էր նկարէն եւ սակայն ինձի այնպէս կը թուի որ խառնակութիւն մը եւ սխալ կայ, որովհետեւ Աստուածածնայ նկարին յիշատակարանին հետ կը հրատարակուի նաեւ Տապանագիր մը⁽¹⁾ որ ես ալ 1931 ին տեսայ եւ ընդօրինակեցի թանգարան եղած ատենս: Ահա այդ տապանագիրը ըստ իմ ընդօրինակութեանս.

Գեղեցիկ եւ բարձրաքանդակ մարմարեայ,

Շունչ մարանական ի հող եղծայ

Որով եղէ ի նոյն դարծայ

Որդի կոչիմ Տէր Յօհաննի

Հեզ մահտեսի Մկրտումի

Որ ի յերկրէն Արեւելցի

Ի քաղաքէն Շօռթեցի

Բարեպաշտօն առն իշխանի

Վարուքն պարկեշտ եւ գովելի

Որք հանդիպիք սոյն տապանի

Լիարեւան տուգ զոգորմիս.

Թ. ՌՄԼԸ (1789) Յունվարի 9 (6)ին:

Նկատելի պարագան սա է որ Ս. Աստուածածնայ խորանին պատկերին յիշատակարանն ալ վերի տապանագրին նման կը յիշէ Մկրտում մահտեսին նաեւ Տէր Յօհանն, այլ սակայն գրեթէ դարու մը տարբերութիւնը կայ երկու յիշատակարաններու թուականներուն միջև, եւ եթէ պատկերին ընթերցումը սխալ չէ՝ այն ատեն պէտք է ենթադրենք որ Տէր Օհան որդին է Մկրտում Շօռթեցիին, որոնց սերունդէն մէկուն տապանաքարն է վերի յիշատակարանը: Ասիկա ըստ իս շատ կասկածելի հաւանականութիւն մըն է, քանի որ ուրիշ տապանագիր մը, որ նոյնպէս 1931 ի այ-

ցելութեանս ատեն արտադրեցի, ունի Տէր Օհանի անունը եւ անոր մահուան թուականը իր 1764. ահա այդ խոշոր մետրոպոլիտան երկաթագիր խորաքանդակ տապանագիրը⁽¹⁾.

Շօռթեցի

Տր Յօհաննէսի

ՌՄԺԳին (1764)

Սեպտեմբրի 10 (10):

Ինչպէս ըսի ես այս Տէր Յօհաննէսը կը նոյնացընեմ Տէր Օհանի եւ Տէր Յօհաննէսի հետ որ կը յիշուին իր 1662 եւ 1776 թուականներուն այսինքն Ս. Աւագանի եւ Ս. Աստուածածնայ յիշատակարաններուն մէջ: Ըստ իս այս վերջի թուականները անընդունելի նկատելով Տէր Օհան Շօռթեցիին փոխանակ ժէ դարու թանգարանի նկատելու ժԸ դարու կը նկատուի:

Թանգարանի եկեղեցւոյն բակի մնացեալ տապանագրերու մասին, որոնք 1701 էն յիշատակարաններ ունին, խօսելէ առաջ նկատի կ'առնեմ պատմական ուրիշ կարեւոր վկայութիւններ որոնք հասած են իմ ձեռքս: Ասոնցմէ հնագոյնն է Ֆիլիպէի Ս. Գէորգ եկեղեցին գտնուող խորհրդատետրին յիշատակարանը, գրուած 1714 ին⁽²⁾, «Փառք հօր համազոյ: Սուրբ Երրորդութեան եւ անբաժանելի միաստուածութեան Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ ի ծագմանէ բանից Աստուծոյ լուսաւորեալք եւ ի շնորհաց բարի հոգւոյ սրբոյ մաքրադարեալ ի մերոյ պիտաց եւ հոգեկիր արանցն Հայկազունեաց սեփոյ ուղղափառ աստուածաբանաց երեմտացեալ սահմանեալ ի հրճուանս եկեղեցական փառաց. արդ շնորհիւ տեառն կատարեցաւ սուրբ գրգուկոս որ կոչի խորհրդարան սուրբ պատարագի ի թվին ՌՃԿԳ (1714) ամին օգոստոս ԻԵ (25) ի քաղաքս Եւզոպիոյ որ վերաձայնի թոխաթ սուրբ Պարսամայ եկեղեցին ձեռամբ Մարգվանցի սարկաւագի եւ Եղիայ զրչի ի խնդրոյ բարեմիտ Աստապատցի Պարոն Արդումանին եւ ի հոգւոյ համայն ննջեցեցող հոգւոյն, եւս առաւել եղբորն Նուրգուլին եւս յիշել աղաչեմ որ քահանայք առաջի անմահ դա-

(1) Թանգարանի անհետացած հայ զաղութիւն նքշխարներ: Հաւարեց Ս. Տէրալեւան: Շար. Բազմավէպի 1931 էջ 536 էն, Բազմավէպ 1932 թիւ 3 էջ 116:

(1) Քիչ տարբերութեամբ հրատարակուած նաեւ Բազմավէպ 1932 (թիւ 3) էջ 116:

(2) էջ 23ա Ա — Բ սխմակ:

որն Աստուծոյ։ Եւ ետ յիշատակ դոյս խորհրդս թոնոյալ քաղաքն սուրբ Աստուածածին տաճարին և անդ ֆուտքէ։ Եւս կրկին աղաչեմ սուրբ հարցն մերոց խնամով պահելիք ի կրակէ ի ջրային տեղոջէ եւ ի թքոտ ձեռքն թուղթ մի շրջեցէ եւ այնպիսիքն օրհնեալ լինին Աստուծոյ եւ ա. մենայն սրբոց ամէն։ հոգոց հանգուցելոց. Բրիստոս որդի Աստուծոյ. հայր մերս»⁽¹⁾

1768 ին թոնոյալի Ս. Աստուածածին եկեղեցին գէշ կերպով պարտքի տակ կը նեղուի։ Ըստ երկոյթի գաղութը անջքացած՝ չի կրնար իր եկեղեցւոյն կարիքներուն հասնիլ, եւ իր միակ փրկութեան միջոց եկեղեցական գոյքերը կը ծախուին ֆիլիպէի հայ վաճառականներուն։ Մեծ պատերազմին ֆիլիպէ եղած ատենս ամսուան մը չարաչար աշխատանքով ֆիլիպէի Ս. Գէորգ եկեղեցւոյն դիւանը կազմեցի, որուն ընթացքին հանդիպեցայ նաեւ հետեւեալ կարեւոր վաւերաթուղթին, որ համաձայնագիր մըն է թոնոյացեոց և ֆիլիպէի հայ վաճառականներուն միջեւ կատարուած առուծախի մը համար։ Ահա այդ վկայագրութիւնը։ «Պատէն գրոյս այս է որ գրեցաւ ի քաղաքն թոնոյալ ընդ հովանեաւ սրբոյ Աստուածածնայ քահանայն և ժողովրդեօք սակս սրբոյ եկեղեցուն վերստին նորոգման որ կայր անտանելի պարտուց ներքեւ, և ի դռնս ողորմածոց շրջագայելով ոչ եղև աղատումն պարտուց վասն որոյ ուստիք այլ օգնութիւն ոչ ունելով որովհետեւ սուրբ տան ազատութիւն խորհելով զանօթեղէն ժողովեալ թէ սուրբ խաչ թէ իսկի թէ սաղաւարտ թէ ծածկոց թէ այլ պատկեր մեր կամաւն յըղեցաք առ օրհնեալ պարոն վաճառականացն ֆիլիպէ եւ նոքա տեսեալ զխեղճութիւն սուրբ յեկեղեցուն աղաչելով և զմիմիանս յորդորելով իրօրին առեալ և զգինն տուեալ զոր տէր Աստուած նոցա կարողութիւն տացէ և վարձն ի Աստուծոյ առջէն վասն որոյ գրեցաք վկայականս դոյս Տէր Աւետիքս, Տէր Գալուստ Գրիգորս, Մկրտումս, Աղաճանս, Յովհաննէսս,

Մահտեսի Դանիէլս, Վարդանս, Մահտեսի Սիմոնս, միւս Յովհաննէսս և զծող գրոյս Մահտեսի Մաղաքիաս և այլ մեծ ու փոքր մեր կամաւն ծախեցաք տեսող սոյն հաճոյ չիցի գրեցաւ ի թիւն ՌՄԺԷ (1768)։ Ամէն։ Յամանեան սեպտեմբեր մէկին. բաւ է։» Իսկ լուսանցքին վրայ կային հետեւեալ կնիքները եւ ստորագրութիւնները «Բրիստոսի ծառայ Աւետիք, Բրիստոսի ծառայ Օհաննէս, Տէր Գաւապար, Մահտեսի Մաղաքիա, Բրիստոսի ծառայ Մկրտում, հաճի Սիմոն, Վարթան, Բրիստոսի ծառայ Յարութիւն, Բրիստոսի ծառայ Աղաճան, Բրիստոսի ծառայ Դանիէլ զպիրս» Անշուշտ ասկիւ կըրնանք նկատել նաեւ ԺԸ գորու աղանաւոր թոնոյացի հայոց անուանացանկը։

Թոնոյալի եկեղեցւոյն 1768 ի շինարարութիւնէն վերջ եկեղեցին աւելի լաւ և ներկայանալի վիճակի մը մէջ կը գտնուէր 1808 ին։ Հ. Մ. Բժշկեան կը գրէ իր հոն կատարած այցելութեան առթիւ, 1808 ին։ «Դռնովս կամ Դռնօրի է քաղաք բարեւոյն և բազմամարդ, ունի հրապարակական շինուածս, իջեալս վաճառականաց, եւ մզկիթս։ Ուր գոն բազում Յոյնք և Պուլկարք և է աթոռ մետրոպօլիտին համօրէն Պուլղարաց, որք ունին 18 եկեղեցիս։ Աստ սակաւ են Հայք, բայց ունին զեկեղեցկաչէն եկեղեցի։ Այս անուանի քաղաք ունի բերդ ի վերայ ապառաժի ի ձեւ վեցանկիւնի հանգերձ 5 դրամք, զոր շուրջանակի պատէ բազուկ մի Դռնայի, իջեալ ի բերդէ անգի, ուր գոն և կրկին աշտարակքս»⁽¹⁾

(4)

Յ. ԲԻԻՐՏԵԱՆ



(1) Նման Խորհրդատեարի մ'այ հանդիպեցայ 1919 ին Կ. Պոլիս Պալենց գրատունը որուն ինչ ըլլալուն մասին ոչինչ գիտէ այժմ Պալենց կամ իր յաջորդ գրավաճառ Յակոբեանը։

(1) ձանապարհորդութիւն ի Լեհաստան. Հ. Մ. Վ. Բժշկեանց. Տպ. Ս. Ղազար Վենետիկ 1830, էջ 212—213. ձանապարհորդութիւնը կատարուած է 1808 ին։

ՎԿԱՅԱՐԱՆԱԿԱՆ

ԳՐԻԳՈՐ ԿԱՆՑԻ (ԿԱՐԻՆ), ՆՈՐ ՎԿԱՅ

Սուրբ Էջմիածին հրատարակուած Հայոց Հին Վկաներու Երկրորդ Հատորին մէջ (էջ 174) յիշատակուած է Գրիգոր Կանցի նոր նահատակը շատ համառօտ կերպով. «Եւ այլ ոմն Գրիգոր անուն (նահատակեցաւ) ի Կոստանդնուպոլիս, որ էր ծնընդեամբ ի Կարին գաւառէ ի գեղջէ Կանայ, որ և ըստ ասելոյ ոմանց առնէր զբեռնակրութիւն»:

Տ. Մկրտիչ Եպս. Աղաւնունի եւս իր *Историческіе иъ Лѣтоисчисленія* Հայ Երուսաղեմի հատորին մէջ յիշատակած է այս նոր նահատակը՝ Երուսաղէմի պատրիարք Մինաս Ամդեցիի կենսագրութեան կարգին (էջ 286). «Եղիազար կաթողիկոսի հետ 1680ին (Ամդեցի) կ'ուղևորի Կ. Պոլիս, Կարնեցի նահատակ Գրիգորի մարմինը կ'ամփոփէ 1682ին Սամաթիոյ Ս. Գէորգ եկեղեցիին սեղանին տակ»:

Սրբազան Հրատարակիչը այս տեղեկութիւնը քաղած է Մինաս Ամդեցիի ինքնագիր Օրագրութիւնէն որ կը պահուի Երուսաղէմի Զեւագրաց Մատենադարանին մէջ և ունի 1316 թուահամարը:

Ամդեցիի Օրագրութիւնը, սակայն, քիչ մը աւելի լոյս կը սփռէ Կանցի Գրիգոր նահատակի շուրջ:

ՌՃԼԱ (= 1682) թուի Մայիսին Եղիազար կաթողիկոս տակաւին կը գտնուէր Կ. Պոլիս, ուսկից քիչ յետոյ պիտի ուղևորէր Ս. Էջմիածին իբրեւ յաջորդ Զուգայեցի Յակոբ Դ. կաթողիկոսի: Իր հետեւորդներն էին, ի միջի այլոց, իր աշակերտներէն Մինաս Ամդեցի (ապա պատրիարք Երուսաղէմի), Նահապետ (ապա կաթողիկոս Էջմիածնի), Սուքիաս եւ Նիկողայոս վարդապետներ:

Նոյն տարւոյ Մայիս 19ին, ուրբաթ,

գլխատութեամբ կը նահատակուի Կարնոյ Կան գիւղացի քսանամեայ պատանին Գրիգոր՝ չուրանալուն համար քրիստոնէական կրօնքը: Հետեւեալ օրը, Մայիս 20 շաբաթ, երբ նահատակին մարմինը ծովը ձգելու համար մակոյկով կը տանին Մարմարայի բացերը, գէպի կղզիները, Պետրոս վարդապետ հաստապաշխին 30 զուրուշ տալով կը յաջողի առնել մարմինը ու թաղել Պալքըլլայի ազգային գերեզմանատունը: Իսկ զուլուսը կը յանձնուի կաթողիկոսի հետեւորդներուն, որոնք կաթողիկոսին հետ իջեանաւ էին Սամաթիոյ Սուրբ Գէորգ եկեղեցիի վանատունը: Նոյն շաբաթ երկկոյն յատկապէս նախատօնակ կը կատարուի նահատակին համար, հաւանաբար Եղիազար կաթողիկոսի նախագահութեամբ, ու յաջորդ օրը, Մայիս 21, Վեցերորդ կիրակի Յինանց, ըստ կարգի կը կարգացուի օրուան Յարութեան հարցը՝ ԴԶ. Որ քարեքանակայ ևս, մինչև Տէրյերկնից: Փառք ի քարանուէն առաջ՝ ի պատիւ նոր նահատակին Մարտիրոսաց կարգ կը կատարուի՝ երգուելով Մարտիրոսաց հարց մը իւր սարօք, ու կը կարգացուի Աւետարան Մատթէոսի Ժ. 16. «Ահաւասիկ ևս առաքեմ զձեզ իբրեւ զուխարս ի մէջ գայլոց»: Ապա Փառք ի քարանուէն, ու կը շարունակուի Ժամերգութիւնը: Պատարագի ճաշուէն առաջ Մինաս Ամդեցի պարագային յարմար ծանուցում կ'ընէ ժողովուրդին:

Միևնոյն կիրակի երկկոյն, ուշ առտն, անշուշտ առ զգուշութեան, նոյնինքն Մինաս Ամդեցի նահատակին գլուխը կը տանի Սուրբ Գէորգ եկեղեցին, ու հոն աջակողմեան խորանի սեղանին ներքեւ իր ձեռքով կը պեղէ ու կը յարգարէ խորշ մը, կը գնէ նահատակին գլուխը արկղի մը մէջ, կը կնքէ զայն ու կ'ամփոփէ արկղը իր պատրաստած խորշին մէջ:

Դժբախտաբար Ամդեցի մանրամասնութիւններ չի տար Կարնոյ Կան գիւղացի այս նոր Վկայի ինքնութեան մասին ու չի պատմեր այն շարժառիթները, որոնց համար հաւատաւորացութեան ստիպած էին զայն: Այսու հանգերձ ոչ նուազ շահեկան են Ամդեցիի տողերը, զորս նոյնութեամբ կը գնենք քաղելով իր ինքնագիր Օրագրութեան, որու մէջ գէպերը համառօտակի արձանագրուած են օրը օրին:

«Մայիս ժ» (ՌՃԼԱ = 1682) ուրբաթ . . . այսօր մէկ երգնկացի(*) տղայ մի վրկայեաց Քրիստոսի աստուածութեանն եւ սրբով զգուխն հասին: Մայիս Ի. շաբաթ . . . մեկ գնացաք Պետրոս վարդապետի մօտ . . . զնահասակն զաստալին տեսուրով տարաւ քաղել. Լ. դրօ. խարհեր եւ հետեւալան. ի ծովն ձգեն տէրի՝ առած դայիխով դեպ ասաներն էին գնացած. եւ անցի ի Պալլիսիին տարեալ քաղած էին. բայց զգուխն բերին մեզ. եւ կիրակածես նախասօմակ վասն նահասակին. անունն Գրիգոր, ի գեղէն Կանայ, ի քաղաքն Արգունայ, որոյ աղօթիւնն եւ մեզ մասն բարեաց պարգեւեցէ Քրիստոս Աստուած մեր աս եւ ի հանդերձելումն: Եւ լոյս կիրակէ յետ Տէրյերկնիցին՝ Մարտիրոսաց հարց աստօնն եւ Աւետարան Մատթէոս՝ Անա առանձն զանգիբեւ զոչխարս ի մէջ գալլոց. եւ ապա՝ Փառք ի բարձու՝ . . . ծանուցում՝ եւ, եւ ապա ձառու: Մայիս ԻԱ. օրն կիրակէ, Հարց՝ Որ բարեբանեալ. ԳՉ. . . Իրիկունս զգուխն նահասակին տարեալ ամբոսիցի ի Սուրբ Դեորգ յեկեղեցւոյն աշ կողմ խորանին ի ներքոյ սեղանոյն, ի մէջ սանդղի եղեալ եւ կնեալ, եւ ձեռքս փորեցի շինեցի զտեղն եւ ափսոսեցի, որ իւր սուրբ արեան հեղմամբն առ Քրիստոս լիցի բարեխօս վասն մեղաւորիս, քանզի բազում աշխատեցայ» (Օրագր. ԹՂ. 14ա-14բ):

Պատմական իրողութիւնն է ուրեմն թէ Սամաթիոյ Սուրբ Գէորգ եկեղեցւոյն եղած է վկայարանը յիշեալ Նոր Նահատակի զընթուին: Այժմ այդ նուիրական նշխարը բոլորովին անհետացած ու մինչև իսկ չընթուած է անոր յիշատակը:

Այդ թուականէն ցարգ Սամաթիոյ Սուրբ Գէորգը կրած է շատ մը փոփոխութիւններ: Տօքթոր Թորգոմեանի հրատարակած երեմիա Չէլէպիի Ստանկոյոյ Պատմութեան (Վիեննա, 1913, էջ 213 եւ 216) ծանօթութեանց համաձայն՝ յիշեալ Գրիգոր Նոր Վկայի Նահատակութեան թուականէն 22 տարի առաջ, 1660 ին հրդեհի ճարակ կ'ըլլայ Սամաթիոյ Սուրբ Գէորգը, բայց կը վերաշինուի ու հետզհետէ կ'ընդարձակուի ու քով քովի կը շինուին երեք եկեղեցւոյն: Սուրբ Գէորգ, Սուրբ Աստուածա-

ծին, Սուրբ Երրորդութիւն: Հաւանաբար Ամեղեցիի յիշած աշակողմեան խորանը եղած ըլլայ կամ Սուրբ Աստուածածինը կամ Սուրբ Երրորդութիւնը: Այս եկեղեցւոյնը 1722 ին բոլորովին կը նորոգուին հոգածութեամբ Երուսաղէմի Գրիգոր Շղթայակիր եւ Կ. Պոլսոյ Յովհաննէս Կոլոտ պատրիարքներու: 1782 Օգոստոս 10 ին ամբողջօրին կ'այրին եկեղեցւոյնը, եւ 22 տարի յետոյ, 1804 ին, կը վերաշինուին Բարեբրգցի(*) Չամաշըրճեան Յովհաննէս պատրիարքի օրով: Եկեղեցւոյն վրայ մասնակի նորոգութիւններ կ'ըլլան 1832 եւ 1842 տարիներուն, իսկ 1866 ի Սամաթիոյ մեծ հրդեհին կ'այրի բոլորովին եկեղեցւոյն եւ 1886-1887 ին հիմէն կը շինուի:

Տարաւոյս չկայ թէ պատահած այս հրդեհներու եւ եղած վերաշինութեանց հետեանքով Սամաթիոյ Սուրբ Գէորգ եկեղեցիէն անհետացած է իսպառ Գրիգոր Կանցի Նոր Նահատակին նուիրական գուլը, ու այդ պատճառաւ մոռցուած է նաեւ անոր յիշատակը, ու ինձի՛նքս իր տեղադրութեանց մէջ, ինչպէս նաեւ Չամեան, Աւետիս Պէրպէրեան եւ Օրմանեան իրենց պատմութեանց մէջ եւ Տօքթոր Թորգոմեան իր Ծանօթագրութեանց կարգին ոսէ յիշատակութիւն չեն ըրած այդ մասին:

Կը յուսամ թէ ներկայ տողերուս հրատարակութիւնը առիթ ընծայէ Կարնոյ Կան գիւղացի Գրիգոր պատանի Նահատակին մոռցուած յիշատակը վերակենդանացնելու իմ ծննդավայր թաղիս՝ Սամաթիոյ Սուրբ Գէորգ եկեղեցիին մէջ:

ՄԵՍՐՈՊ ԵՊՍ. ՆՇԱՆԵԱՆ

(*) Սխալմամբ դրած է երգնկացի. թիւ մը վարը կ'ուղէ սխալը:

(*) Տօքթոր Թորգոմեան սխալմամբ դրած է Կ. Պոլսեցի:

ԴԻԻԱՆ ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԱՅ

Ի

Կ. Պոլսոյ պատրիարք Սարգիս Թեփրսպցի առ Եղիազար կարողիկոս յերուսաղեմ (*):

Շնորհազարդ և պատուական հայրապետի և հոգևոր հօրդ իմոյ Տեառնա Տէր Եղիազար հայրապետի և սրբազան կաթուղիկոսի ամենայն հայոց Տանն Կիլիկոյ, նըստատ որդեկէ քումմէ Սարգիս վարդապետէ և պալտրիարքէ Կոստանդնուպոլսի՝ հասցէ սէր սրտի անկեղտ և աննախանձաբար և ողջոյն լի փարմամբ և համբոյր աստուածաշօշափ ձեռացդ, նաև որք ընդ քեզ են և կան ի սպասու քումմ ամենաթեանն, ամենայնի մեծաւ ողջունիւ և յամերամ ժամանակօք կալ մնալ յաւէտ խնդութեամբ:

Եւ ընդ սմին հարցումն լիցի վեհիդ մերոյ՝ թէ ո՞րպէս կամ թէ զի՞նչ վշտի, նեղութեան և աշխատանաց կեան ի բերմանց ժամանակիս, զոր յուսամք ի բարեբարէն և ի խաղաղարար Սրբոյ Հոգւոյն զի բարութեամբ և խաղաղութեամբ լցուցէ զքեզ ընդ ազգիս Հայոց, մանաւանդ ընդ հոմանիսն քո, և բարձցէ զխոռովութիւնն և զհակառակութիւնն ի միջոյ երկուց սուրբ աթոռոցն. և Բրիտոս Աստուածն ամենայնի զիս ընդ վեհդ իմ՝ իբր հայր ընդ որդւոյ անքակտելի սիրով միացուցէ, զի կացեալ մնացուք լի սիրով ի յամօթ և ի նախատինս թշնամեացն մերոց:

Եւ դարձեալ վասն գալստեանն քում ի վաղուց ժամանակէ կու սպասէի, և ալ ինկալութիւնս իմ յամենայն ժամու զիտէի ալն իմ ի սեմս բնակութեանն իմոյ. բայց այժմ լիապէս լցեալ եմ ուրախութեամբս հանդերձ հոգւով և մարմնով: Արդ զալդ քո բարեաւ լիցի և ճանապարհն քո օրհնեալ եղիցի: Դարձեալ ծանիցէ վեհդ իմ, զի այսքան վերոյգրեալքս մի՛ ալլայլութեամբ իմացիս և մի՛ խեթիւ և մախանօք կեղծաւորութեամբ, ալ ճշմարտապէս իմացիս, զի հոգի, սիրտ և լեզուս

մի է, որ զիտակ իսկ ես բնութեանս: Արդ՝ հրամայեալ եկեսջիր ի տեղս ի ժամադրեալ տունն, յորում զիտակ իսկ են եկեալ բարեկամքդ մեր, և կացցես ի տեղին, և ինձ ազդ արարեալ զի դայցեմ առ ռոս Տեառն վեհիս, և տեսցես՝ թէ յետեալ որդեկէզ զի՞նչ բարութեան հասանելոց իցեմ, և կամ թէ ո՞րպիսի բարութեամբ կու լցուցանեմ բարեկամս իմն և քոյնն, զի ուրախացեալ բերկրեցի սրտիւ, հոգւով եւ մարմնով: Դարձեալ զի՞նչ որ անկն է ինձ յառաջ տանելն, չարչարիմ հոգւով եւ մարմնովս եւ զի՞նչ որ քումմ ամենութեանն կու վայելէ՝ զայն դու զիտես և քո զայրէթն: Անպէս հաւատա՛, հայր սուրբ, զի ես ի քեզ թէսլիմ եմ յանձամբս, և եթէ հրամանքդ ես ըստ մտաց և ըստ խորհրդին իմոյ լիցիս, [ո՞] ոք կարէ յաղթահարել զմեզ ողորմութեամբն Աստուծոյ: Այլ սրտապնդեալ եւ զօտի ի վերայ զօտւոյ ամեալ եկեսջիր ի տեղս: Ողջունեալդ ի Հոգւոյն Սրբոյ ողջ լի՛ր ի Տէր:

Դրեցաւ ի թվին հազար հարիւր ԺԴին (= 1665) ի Յունիսի հինգն:

ԻԱ

Յակոբ կարողիկոս Զուլպայեցի Ամսպիայեմ առ Եղիազար կրդ. Երուսաղեմ (*):

Յիսուսի Բրիտոսի ծառայ Յակոբ կաթուղիկոս ամենայն հայոց, յորմէ հասցէ զիր սիրոյ, ողջունի և մեղադրանաց առ հոգևոր որդւոյ իմոյ Եղիազարու անուանեալ կաթուղիկոսի: Ընդ որս և յուշ լիցի քեզ, զի դու որ արհամարհէիր զամենեանս, երբեմն զմեզ և երբեմն զմերայինս և երբեմն ես յաւէտ զանուգղազնաց վարս ալլ սեաղլոսաց՝ ինքնահաւան, ինքնահաճ, արձակալութիւն չըջողաց եպիսկոպոս քումահէիր, սաստող և յանդիմանող լինէիր. և նարդեանս ո՞ւր զնաց այն իրաւունքն: Արդ նի՛ստ քոյոյ սրտիդ դատաւոր դու քեզն. եթէ քոյդ արարմունք վասն իմ

(*) Ընդօրինակութեան մէջ նամակիս վերնագիրն է «Սարգիս վարդապետի զիրն է»:

(*) Ընդօրինակութեան մէջ նամակիս վերնագիրն է «Յակոբ կաթուղիկոսի զիրն է Ամասիոյ զրեալ առ վեհն ընդ Սարգիս վարդապետին»:

● Ել. 1 Մարտ. — Ճաշու ժամերգութեան միջոցին, կանանց դատուն քարոզիչը Տ. Մկրտիչ Աղաւառեանի Սրբազանի. «Ոչ կարելի Աստուծոյ ծառայել և մամռնայիս բնաբանով. բացատրեց թէ մարդս պէտք է ունենայ միակ նկարագիր մը. և այն՝ պէտք է հիմնուած ըլլայ հոգեւոր կեանքի. այսինքն Աստուծոյ թագաւորութեան բարոյական սկզբունքին վրայ. իսկ երեկոյի «Եկեա՛ցէ՛ք ժամերգութեան ատեն քարոզիչ Ս. Պատրիարք Հայրը, բնաբան առնելով «Ես եմ ճանապարհ, ճշմարտութիւն և կեանք» խօսքին առաջին մասը միայն, և քաջատրեց թէ Քրիստոս ինքն է գերազանց ճանապարհը, քանի որ իր անձն ու դատարան է որ զմեզ կրնայ առաջնորդել մեր յաւիտեանական ճակատագրին լրումին:

● Ուր. 2 Մարտ. — Ս. Պատրիարք Հայրը, Տ. Սմբատ Սրբազանի և Տ. Եղիշէ Արեղայի հետ Յոպոլէ գնաց Բաթում քաղաքէն դուրս, եւ խորհուսան Տեօքէն Ժողովի խօսակցութեան առաջ վերադարձաւ:

● Եր. 3 Մարտ. — Ս. Կիրեղեան տօնախմբումը կատարուեցաւ պատշաճ հանդիսագրութեամբ. «Մանկունքը» երգուեցաւ և յիշատակութեան մատուցեց իր անուանումը Ս. Ստեփանոսի մատրան մէջ, ուր աւանդութեամբ կը ցուցուի Ս. Կիրեղ երեսօտէ մի Հայրապետի ձեռամբ կատարուած մկրտութեանը արձանը կիրարկուած մկրտարան աւազանը:

● Կիր. 4 Մարտ. — Ս. Պատրիարքն ըստ սովորութեան մատուցուեցաւ ի Ս. Հրեշտակապետ քարոզիչ Տ. Կիրեղ Վրդ., որ հանգամանօրէն քաջատրեց Անառակի առակին խորհուրդը, ցոյց տալով մարդուն արժէքը՝ Աստուծոյ սիրոյն տեսակէտէն դիտուած: Պատարագէն յետոյ, Տեսչարանին մէջ Ս. Պատրիարքը իր ներկայութեան ընդունեց Ս. Աթոռոյ մայրապետ քոյրերը, թուով տասնեմէկ, որոնց մէջ 40 տարիէ ի վեր ծառայողներ կան յօգուտ վանքին և Միաբանութեան. յորդորական խօսքերով մխիթարեց զանոնք և օրհնեց բարեմաղթութիւններով:

— Կէս օրէ առաջ, Պատրիարքարանի մեծ դահլիճին մէջ, Ս. Պատրիարքն ընդունեց այցելութիւններ Ռիբըն և Կլաքսովի անկիւքան եպիսկոպոսներուն, որոնց կ'առաջնորդէր Տ. Պրիմէն Կանոնիկոս. խօսակցութեան առարկայ եղաւ կրօնական և եկեղեցական խնդրոյ վերաբերեալ հարցեր. երկու Սրբազան ուխտաւորները յետոյ իջան Մայր Տաճար ևս:

● Բշ. 5 Մարտ. — Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Կիրեղ, Տ. Տիրան և Տ. Նոսրայր Վարդապետներու, այսօր կէս օրէն վերջ երկու անկիւքան եպիսկոպոսներուն փոխ այցելութեան զնաց, Անկիւքան եպիսկոպոսարանը, ուր պատուոյ հաւաքում մը ունեցած էին Ս. Քաղաքի գրեթէ բոլոր հոգեւոր պետերը:

● Գշ. 6 Մարտ. — Ս. Պատրիարք Հօր այցելից, իր տիկնոջ հետ, և առաջնորդութեամբ Ս. Քաղաքի Պէնճիկական պատուակալ Հիւ պատուին, Պ. Վանաճի Պօլ (Գահրիբի Խառն Դատարանաց երեմիի դատաւորը և յետոյ Աղբաւանգրի միջ-

րաքննիչ ատենի ընդհ. դատախազ) և Պէնճիկայի հանգ. Ալպէր թագաւորը, իր թագուհոյն հետ անցեալ տարի Ս. Քաղաք և Ս. Աթոռ այցելած ատեն խոստացած ըլլալով Պատրիարքարանին զրկել իր և թագուհոյն պատկերները, և քանի մը ամիսներ առաջ զանոնք յանձնած լինելով Պ. Վանաճի Պօլի իր Սիրիա և Պաղեստին այցելութեան արձիւ, այդ պատկերներն էին դրոյ յիշեալ պարոնը, զգաձուած ուղերձով մը յանձնեց ն. Ամենապատուութեան, հաղորդելով նոյն ատեն թէ նոյնին վեհափառութիւնը այն ատեն օրհնով գոհ մնացած էին իրենց եղած պատիւներուն համար: Ս. Պատրիարքը, պատասխանելով, յայտնեց թէ այս պատկերները կրկնապէս նուիրական են այժմ, այն սուգէն վերջը, որուն ենթարկուեցաւ աղնուական Պէնճիկան. յիշեց տղաւորութիւնը՝ զոր ն. Վ. այցելութիւնը թողած էր ամէնուն վրայ. օրհնեց ճանգուցեալի յիշատակը, և նորապետ թագաւորին և իր ժողովուրդին և երկրին համար մաղթեց երջանկութիւն և բարգաւաճ կեանք:

● Գշ. 7 Մարտ. — Ճաշու ժամերգութեան միջոցին, Տ. Աղաւառեանի Սրբազան քարոզիչ «Ուրախութիւն եղիցի առաջի հրեշտակաց Աստուծոյ վասն միոյ մեղաւոր» բնաբանով. և զգացուեց թէ իր կորսուած դրամը ժողով կնոջ ուրախութեան մէջ կարելի է կորցալ այն բերկրանքը զոր կ'իններ պիտի զանն իրկարար գործերու համար իրենց ձեռքով կատարուած աշխատութեանց մէջ:

— Յերեկէն վերջ գումարուեցաւ Միաբանական Ընդհ. Ժողով, ատենապետութեամբ Տ. Տիրան Վրդ. և զրաղեցաւ Տեօքէն Ժողովոյ 1932-33 Տեղեկագրի ընթերցմամբ:

● Ել. 8 Մարտ. — Եւրոպական երկէրի Միաբ. Ընդհ. Ժողովը, ևս որոշուեցաւ նախորդ տեղեկագրիներուն և ևս քննութիւնը ամբողջացնելէ վերջ անդրադառնալ անոր:

— Երեկոյին, Եկեա՛ցէ՛ք ժամերգութեան ատեն քարոզիչ Ս. Պատրիարքը «Ես եմ ճշմարտութիւն» բնաբանին վրայ. քաջատրեց թէ Քրիստոս ոչ միայն ճանապարհը այսինքն միջոցն է քրիստոնէին կեանքին, այլ և անոր նպատակը. Բացատրեց թէ ճշմարտութիւնը, որ երկու իրերու ճշգրիտ յարաբերութիւնն է, կրօնքի մէջ ալ պէտք է լինի բնականոն, ներդաշնակ և կատարեալ յարաբերութիւնը Աստուծոյ և մարդուն միջև. արդ, Քրիստոս գերազանցապէս այդ ճշմարտութիւնն է, վասնզի իր մէջ է որ մարդն ու Աստուած իրարու կը հանդիպին և իրարու հետ կը շարժանքաւորանան իր ներքին իրարմով մը: Անոր անձին մէջ՝ մարդուն Աստուծոյ հետ միանալը, և Աստուծոյ՝ մարդուն մէջ թափանցելը կենդանի և մարմնաւորեալ ճշմարտութիւնն է:

● Ուր. 9 Մարտ. — Սրբազան Պատրիարք Հօր այցելիցին Տօքթ. Քէլլի, Կիրակնօրեայ վարժարաններու ընդհ. անդ. քարտուղարը, և Տօքթ. Շէրըր, նոյնին Պէնճիկայի անդ. քարտուղարը, առաջնորդութեամբ Կանոնիկոս Պրիմէնի,

— Պ. Վանտէլ Պօշ եւ տիկինը այցելեցին Ս. Աթոռոյս ձեռագրաց եւ տղագրաց Մատենադարանը:

● Եր. 10 Մարտ. — Որովհետեւ, բոտ իրաւական սովորութեան, վաղը Ս. Պատարագը կը մատուցուի Համարաձման լիւրան վրայ. Միաբանութեան եւ աշակերաներու մէջ մասը այսօրուանէ զացին նոյն սրբատեղին, կիրակաժողովրդի եւ զիշերային հակումի պաշտամունքը կատարելու համար անդ:

● Կիր. 11 Մարտ. — Ս. Պատրիարքը Հրաշափառով մտաւ ի Ս. Համարաձմ, ուր մեծ տաղաւար էր կազմուած ժամերգութեան եւ Ս. Պատարագի համար. ժամարան էր Տ. Վրթանէս Վրդ., որ կը կրէր խոյր եղիոկոպոսական Սրբաբաղան Պատրիարք Հայրը քարոզեց Տեսեան առակին վրայ. խորհրդածեց ուժերու անասութեան քնական եւ հոգեկան օրէնքին վրայ. բաւական թւոյնական աշխարհին մէջ ալ՝ կորովները չերգանակելու եւ նպատակն ու միջոցները չը չփոխելու. խնայողութիւնը առաքինութեան ամենէն զգաստ կերպն է:

● Բշ. 12 Մարտ. — Ս. Յարութեան տաճարի նորոգութեան խնդրով տեսակցութիւն տեղի ունեցաւ այսօր Յոյն եւ Լատին պատուիրակներու եւ Ս. Սմբատ Սրբազանի միջեւ, իր սենեակին մէջ:

● Դշ. 13 Մարտ. — Տ. Նորայր վրդ., Տ. Շաւարշ վրդ. եւ Պ. Նուրեան Յունաց պատրիարքութեանը զացին, նոյն խնդրին շուրջ խորհրդակցութիւններ շարունակելու համար:

— Կէսօրէ վերջ Ս. Պատրիարք Հօր՝ իր առաջին այցելութիւնը տուաւ Եմփոյիոյ նոր հիւպատոսը:

● Դշ. 14 Մարտ. — Ս. Պատրիարքը, Տ. Սրմբատ Սրբազանի եւ Տ. Եղիշէ արեւդայի հետ Երեքով գնաց, եւ դարձաւ Տեօթէն ժողովէն առաջ, ուր մասնաւոր խորհրդակցութիւններ կատարուեցան ի մասին Ս. Յարութեան Տաճարի նորոգութեան, որ հետզհետէ աւելի կարեւորութիւն կը ստանայ ճաշտի առեւ Տ. Աղաւեստի Սրբազան քարոզեց Արարէք մեզ քարեկամս ի մանկանքի անիրաւութեանը՝ քնարանով եւ քաջատրեց թէ պէտք է ֆանալ նիւթական ոյժերը գործածել հոգեւոր նըպատակներու համար:

● Եշ. 15 Մարտ. — Իրիկունը, Եկեղեցիի առեւ քարոզեց Ս. Պատրիարքը, «Ես եմ կեանք» քնարանին վրայ. խորհրդածելէ վերջ կեանքի ծագումն ընդ խորքին վրայ, զայն ըմբռնելու ճշգրտեցին կերպը նկատեց պատուածաշնչական տեսութիւնը. շնչոյն թէ կենդանի յաւիտենականը, այսինքն Աստուած միայն կրնայ կեանք ունենալ ինքն իրմէ, ինքնին ըլլալով իսկական կեանքը. հետեւաբար եւ, Քրիստոս միայն իրրեւ Աստուած, կրնայ ինքզինքը գոյնի կեանք, այդ բառին բարձրագոյն իմաստով:

● Ուր. 16 Մարտ. — Տ. Սմբատ Սրբազան յանուն Տեօթէն ժողովոյ Ս. Յարութեան տաճար գրեց Պ. Նուրեանի հետ, մտնէն տեղեկանալու համար նորոգումի մասին կառավարութեան կողմէ ձեռնարկուած գործողութեանց:

● Եր. 17 Մարտ. — Փառասուն Մանկանց տունը հանդիսաւորուեցաւ եկեղեցական եւ ժողովրդային ոգևորութեամբ. սուրբերուն մեծագիր պատկերին առջեւ յարգարուած էր շարժական սեղան, որուն վրայ դրուեցաւ Ս. պատարագի ընծան. զիմացը, մեծ տառանի կշտին՝ էր քառասնից լուսանշոյլ աւաղանը Ս. Պատրիարքը, Տէր ողորմեայէն առաջ, ոգեկոչեց օրուան տօնին հետ կապուած սրբավայրերու, Սերաստոյ Փառասնից լուսնին, Փառասուն մանկունը գերեզմանատան, Ս. Թադէօսի քառասնագործի աւերեալ եկեղեցիին, Ս. Վլաս Հայրապետի եւ Ս. Սեբերիանոսի, Ս. Նշանի, Ս. Վլասովոսի, Ս. Յակոբայ, Ս. Աստուածածնի երկնագործի Մայր եկեղեցիին, Ս. Սարգիսի, Ս. Փրկչի, Ս. Գեորգի, Ս. Հրեշտակապետաց, Ս. Դեւաւոյցի, Ս. Թաղաւորի, քաղաքի տանեհնէն վարժարաններուն, որանոցներուն, հիւանդանոցին, Լուսարիւրի, այն առեւ զեռ շէն եւ աւերակ վանքերու, գիւղական հարեւորաբար զպրատանց, Սեւ Հոգիայ, Հողագրի յիշատակները, ամենուն մէջ ալ ցանկալով տեսնել քառասնից մանկանց նահատակութեան վերադարձնելու շնորհները. ազօթեց ամենուն նշնեցեալներուն համար, իր իսկ զգացմամբ եւ բոտ խնդրանաց Պ. Վարդան Բարունակեանի, որ ուխտաւորաբար եկած էր Ամիրկայէն — Կառավարութիւնը այսօր, յատկապէս հրաւիրելով երեք իրաւակից ազգաց ներկայացուցիչները, պաշտօնապէս ծանոյց Ս. Յարութեան տաճարի նորոգութեան ստիպողականութիւնը, եւ, առ այդ Ս. Երկիրն հնադիտական վարչութեան որոշումով, նախապէս լատակերտուածքի մը եւ երկաթեայ ազուցումներով զգուշացնելու ամբողջումներու կարեւորութիւնը, եւ այդ առթիւ ձեռք առնուած միջոցները, եւս — Տ. Կիւրեղ վրդ. եւ Պ. Պլաշֆօրտ Յօպպէ զացին, Կեսարացի որր Համարաձմ Տէմիթեանի հիւանդութեան մասին մտահոգիչ լուրեր առնուած ըլլալով — Երեկոյն, «Հրաշափառով, Ս. Յարութեան տաճար մը տաւ Ս. Պատրիարքը Հայրը, Միաբանութեամբ հանդերձ, կիրակաժողով պաշտօնը կատարուեցաւ հայապատկան Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցիին մէջ, առ ետի Խաչ-գիւտի սրբավայրին:

● Կիր. 18 Մարտ. — Բոտ իրաւական սովորութեան, Դատաւորի կիրակին, առաւօտեան եւ գիշերային ժամերգութիւն տեղի ունեցաւ ի Ս. Լուսաւորիչ, ուր գնացին Ս. Պատրիարք եւ Միաբանութիւն՝ եւ ուսանողութիւն՝ առաւօտեան ժամը 4ին, անդ մնալով մինչեւ 11. Ս. Պատրիարքը մեծահանգէս շուքով պատարագեց Փրկչին Ս. Գերեզմանին վրայ. Ս. Պատարագէն վերջ երրորդը թափօր կատարուեցաւ Ս. Գերեզմանին շուրջը Այսօր քարոզ չկար, արարողութեանց երկայնութեան եւ մանաւանդ միջազգային համամամանակ պաշտամունքի հետեւանքով զոյացած աններգաշնակութեանց պատճառաւ:

● Դշ. 21 Մարտ. — Ճաշու ժամերգութեան առեւ կանանց դասուն քարոզեց Տ. Աղաւեստի Սրբազան. «Դատ արա ինձ յոտիս ի մէջ» քնարանով. եւ ցոյց տուաւ այրի կինը՝ իրրեւ տիպար

անձանքը մի քանի օր անկեղծ է տքնաջան քարեպաշտութեան ի վերջոյ կ'արժանանայ երկնից հաճութեան:

● Եւ. 22 Մարտ. — Աղերսանդրոյ Աղդ. Վարդաթիւնը փափաքած ըլլալով որ դատակալան տուներու առթիւ վարդապետ մը զրկուի, Ս. Պատրիարք չոր հրամանաւ՝ Տ. Շաւարշ վրդ. այսօր մեկնեցաւ Եգիպտոս — կէս օրէ վերջ գումարաւեցաւ Միւր. Բեդէ. Ժողովը, եւ վաւերացուց յառաջիկայ տարուան շինութեանց նոր պիւտճէն: — Երեկոյեան Եկեղեցիի ատեն քարոզեց Տ. Սմբատ Սրբազան, «Տէ՛ր առ ո՞ երթիցո՞ք մեք. բանս կենաց յաւիտեանական ունիս գո՞ւ» բնաբանով. բացատրեց թէ միակ կեղեանաբար զօրութիւնը որ պէտք է կարենայ իրեն քաշել մեր միտուն առ սիրտը, Գրիստոսի սէրը պէտք է ըլլայ:

● Ուր. 23. Մարտ. — Ժառ. Վարժապետի եւ Բնծայարանի Տեսուչ Տ. Տիւրան վրդ. Սիւրիա մեկնեցաւ, յառաջիկայ նոր կազմելի դասարանին այժմէն աշակերտները ընդունելու համար:

● Եր. 24 Մարտ. — Տ. Սմբատ Սրբազան մեկնեցաւ Յոյպէ. Տ. Սիւն վրդ. Սարգիս սարկաւադի ընկերակցութեամբ գնաց Ամման, հոգեւոր միթիարութեան եւ տեղական գործից կարգադրութեան համար:

● Կիր. 25 Մարտ. — Յօւրտ ըլլալուն պատճառաւ, փոխանակ Ս. Փրկչի՝ ի Ս. Էրեշտակապետ տեղի ունեցաւ Ս. Պատարագը. քարոզեց Տ. Զգոն վրդ. Վիպոց է նովին մարմնով բնաբանով. բացատրեց թէ ինչպէս փառքով պիտի դայ Գրիստոս, ի վախճանի աշխարհի, դատելու համար ողջերը եւ մեռեալները:

— Ս. Պատրիարք Հայրը, քանի մը օրուան հանգիստի համար պարտաւորուեցաւ իջնել Երիթով, ընկերակցութեամբ Տ. Սեբովբէ վրդ. ի:

Գուրպան պայրամի առթիւ — Պատ. փոխանորդ Տ. Միկայիլ Սրբազան Աղաւեսունի, ընկերակցութեամբ աւագ թարգման Տ. Հայրիկ արեղայի, այսօր շնորհաւորական այցելութեանց շրջեցաւ մեծ Միւլֆիէի էֆ. ի եւ խլամ երեւելեաց մօտ:

● Բշ. 26 Մարտ. — Փոխանորդ Սրբազանը, այսօր եւս, նոյն կերպով, շնորհաւորութեան գնաց Եգիպտական Հիւպատոսին, Վեհ. Ֆուատ Ա. Թագաւորի տարեգարծին առթիւ. Տ. Մեսրոպ Սրբազան եւս գնաց Երիթով, ի դարման առողջութեան:

● Դշ. 27 Մարտ. — Տ. Սիւն վրդ. եւ սարկաւադը դարձան Ամմանէ:

● Դշ. 28 Մարտ. — Զատիկի առթիւ բաւական ուխտաւորներ սկսան դալ, թէ եւ ոչ նախորդ տարիներու չափ խոռոն, ամէն կողմերէ անցադրի գիտարութիւնը յաճախուած ըլլալով:

— Ճաշու ժամերգութեան ժամուն կանանց դասուն քարոզեց «Մեծն ի մէջ եղիցի մեր ըս»

պատաւոր» բնաբանով. եւ բացատրեց թէ իշխելով չէ որ կը մեծնայ մարդ իր ընկերին համագումին մէջ, այլ ծառայելով եւ օգտակար դարձնելով իր անձը ամէնուն:

● Եւ. 29 Մարտ. — Ս. Պատրիարքը, ընկերակցութեամբ Տ. Մեսրոպ եւ Տ. Մատթէոս Սրբազաններու (որ քանի մը ամիս առաջ գացած էր հոն) եւ Տ. Եղիշէ արեղայի, վերադարձաւ Երիթով, եւ երեկոյեան, Եկեղեցիի ատեն, քարոզեց Մայր տաճարին մէջ, բացատրելով թէ սրտի անդոնը փարատելու միակ միջոցն է բարի, արդար եւ սուր սրտի բերումներով կատարուած աղօթքը, որ Աստուծոյ լոյսը կուտայ հոգիին՝ ճանչնալու համար ճշմարտութիւնը, եւ ոյժ՝ կատարելու համար ճշմարտութեան պատուէրները:

● Ուր. 30 Մարտ. — Տ. Կիրեղ վրդ. Յոյպէ մեկնեցաւ, յանուն Ս. Աթոռոյ ներկայ գտնուելու յուղարկաւորութեանը որը Համբարձում Տէմիրճեանի, որ վախճանէր էր զիշերը Աղիւ եւ Բիտասարդ մըն էր հանգուցեալը, որ կրցեր էր Յոյպէի հրապարակին վրայ իրեն համար գործ մը կազմակերպել եւ բարի տունն մը շինել իրեն:

● Եր. 31 Մարտ. — Երեկոյին, Ս. Պատրիարքը եւ Միտարնութիւնը Հրապարակի թափօրով մտան ի Ս. Յարութիւն, եւ վերնայարկ հայտադաւան Գողգոթայի մէջ կատարեցին Մաղկապարդի կիրակնաւուր:

ՆՈՒԻՐԱՏՈՒՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Լիմայէն (Բեռլ) Տիար Պետրոս Շերիսեանէ «ԼՍԻՍԱՌՈՐԵԻ ԼՈՒՄՈՅ» ին համար Տոյար 5:

Երուսաղէմէ Մարաշի Տիար Յովնանէ «Գալայ» նեան ի նպաստ Մամլըթիյի Հայ քոմիսսատեմու ինւանդանցին Լիւրա Պաղ. 2:

Նոյնէն ի նպաստ Տեղաւոյ Աղաւախմամին Լ. Պ. 1:

Բարեպաշտական

Շնորհակալութեամբ կ'արձանագրենք հետեւեալ նուէրներ

Յոյպէաբնակ Խիւրիւցի Այրի Տիկին Մատի Վարդանեանէ, մի կապէտ (Բիլիմ):

Եուսղէմ Սիթիէն (Ամերիկա) Օրիորդ Ասդիկ Տապաղեանէ Տոյար 5:

Եուսղէմ Սիթիէն Տիկին Մատի Թերզեանէ Տոյար 6:

Կ. Պոլսէն Տիկ. Սոփի Մկրտիչեանէ Թրք. Ոսկի 100:

Սերասացի Տիար Վարդան Բաբունակեանէ Տոյ. 15:

Երուսաղէմէ Մալաթիացի Այրի Տիկ. Հեղինէ Տէր Պետրոսեանէ Լիւրա Պաղ. 1:

Պէյրուսէն Տիկ. Վիլհոլմա Պետրոսեանէ Լ. Պ. 1:

Երուսաղէմէն Եղեացի այրի Տիկ. Ազնի Յ. Տէր Գրիգորեանէ Լիւրա Պաղ. 1:

Վալանտէն (ժաման) Տէր եւ Տիկին Խաչիկ Կէվիկեանէ Ժամբ 10:

Երուսաղէմացի Տիար Գեորգ Յովակիմեանէ մէկ քիթի միքալ:

Proprietor — His Beatitude the Armenian Patriarch of Jerusalem. Armenian Patriarchate, Jerusalem,
Editor — Father Karekine Bulbulian. Armenian Convent, Jerusalem.

Printed by the Armenian Convent Printing Press, Jerusalem.